

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Terése Klein

Tidsbestämning av livstidsstraff

-

En jämförelse av nådeinstitutet och lagen om
omvandling av fängelse på livstid

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Helén Örnemark-Hansen

Straffrätt

HT 2005

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	3
1 INLEDNING	4
1.1 Syfte och frågeställningar	4
1.2 Avgränsningar	5
1.3 Metod och material	5
1.4 Disposition	6
2 BAKGRUND	7
2.1 Definition av nåd	7
2.2 En historisk exposé över livstidsstraffet och möjligheten till nåd	7
2.2.1 Klargörande av historiens betydelse	8
2.2.2 Möjligheten till nåd	9
2.2.3 Nådens varierande tillämpning	12
2.2.4 Livstidsstraffet som påföljd	14
2.2.5 Livstidsstraffets skiftande användning	16
2.3 Sammanfattning	18
3 DAGENS NÅDEINSTITUT	19
3.1 Nådens speciella karaktär	19
3.2 Handläggningen av livstidsärenden	21
3.3 Skäl och bedömningsgrunder	22
3.4 Ansökan om tidsbestämning: ett nedslag år 2001	23
4 NÅDEINSTITUTET KOMPLETTERAS	25
4.1 Lag om omvandling av livstidsstraff till tidsbestämt straff	26
4.1.1 Lagens tillämpningsområde	26
4.1.2 Ansökan om omvandling	27
4.1.3 Handläggningen av livstidsärenden	27
4.1.4 Bedömningsgrunder för omvandlingsprövning	29
4.1.5 Tidsbestämningen	31
4.2 Möjlighet till nåd kvarstår	32
4.3 Målsägandens roll i omvandlingsprövningen	33

5	EN JÄMFÖRELSE AV NÅDEINSTITUTET OCH OMVL	35
5.1	Skillnaden mellan nåd och omvandling	35
5.2	Nåd eller OmvL – en jämförelse utifrån rättssäkerhet och allmänt förtroende	36
5.2.1	Rättssäkerheten	36
5.2.1.1	Lagreglerade bedömningskriterier	37
5.2.1.2	Motiverade beslut	37
5.2.1.3	Rätten till överprövning	38
5.2.1.4	Slutsats	38
5.2.2	Förtroendet för rättssystemet	39
5.2.2.1	Klarheten	40
5.2.2.2	Konsekventa och öppna beslut	40
5.2.2.3	OmvL och dess effekt för livstidsstraffets symbolvärde	41
5.2.2.4	Slutsats	42
6	IAKTTAGELSER KRING NÅDEINSTITUTET OCH OMVL	43
6.1	Inledande synpunkter	43
6.2	Livstidsstraffet i ljuset av nådeinstitutet och OmvL	44
6.2.1	Alternativ till livstidsstraffet	45
6.2.1.1	En nyanserad straffskala	45
6.2.1.2	Norge	47
6.2.1.3	Avskaffande av livstidsstraff	49
6.2.2	OmvL avskaffar livstidsstraffet på sikt	50
6.3	Avslutande reflektioner kring livstidsstraffet	50
7	SLUTSATSER	52
	BILAGA: OMVL	54
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	56
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	59

Sammanfattning

Frigivning genom nåd är idag det enda sättet för en livstidsdömd att få sitt straff tidsbestämt. Genom 11 kap. 13 § regeringsformen ges regeringen en exklusiv möjlighet att tidsbestämma ett livstidsstraff som möjliggör ett flexibelt och diskretionärt förfarande. Bedömningsgrunderna är inte reglerade i lag, besluten motiveras inte och kan inte heller överprövas.

Nådeinstitutet går långt tillbaka i tiden och har utvecklats från att kungen ikraft av sitt ämbete ensam har tagit beslut i frågan, via att kungen i egenskap av statsöverhuvud tillsammans med regeringen tagit beslutet, för att beslut om nåd slutligen tas av regeringen utan inblandning av kungen. Nåd har alltid meddelats av politiska krafter, och tillämpningen av nåden har därför varit beroende av det politiska läget.

Dagens nådeinstitut är dock på väg att kompletteras i form av en ny lag om omvandling av livstidsstraff och det är till stora delar konsekvensen av lagen som uppsatsen kommer att handla om. De största skillnaderna som den nya lagen för med sig är att livstidsdömda får rätt att ansöka i domstol om tidsbestämt straff, att kriterierna för en omvandling regleras i lag, att besluten motiveras och att det finns en rätt till överprövning. Utgångspunkten är att härigenom skapa ett klarare och tydligare system, samtidigt som regeringens möjlighet till nåd enligt regeringsformen finns kvar. Eftersom regeringens nåd och OmvL kommer att existera sida vid sida, består problemet i hur det skall se ut med två parallella system.

Jag har jämfört dagens nådeinstitut, mot bakgrund av historien, med den nya lagen utifrån två kriterier, båda kännetecknades en modern rättsstat; kraven på rättssäkerhet för den enskilde samt allmänhetens förtroende för rättssystemet. Jag har kommit fram till att den nya lagen främjar den dömdes rättssäkerhet, eftersom det blir lättare att förutse när en frigivning kan ske. Med anledning av att förfarandet sker vid allmän domstol kommer det att utbildas en praxis, vilket gör det lättare att beräkna vad ett livstidsstraff i verkligheten motsvarar för straff. För allmänhetens förtroende blir detta dock kontraproduktivt, eftersom den nya lagen gör livstidsstraffet till en papperstiger. Det symbolvärde vilket brukar anföras som stöd för ett fortsatt livstidsstraff, blir i själva verket omintetgjort genom den nya lagen, vilket leder in på några iakttagelser kring livstidsstraffet. Alternativ till livstidsstraff som brukar anföras är utvidgade och nyanserade straffskalor. Ett annat är ett helt avskaffande och ett exempel på detta är Norge som avskaffade livstidsstraff i fredstid år 1981. Det mest anmärkningsvärda torde vara att det inte gjorts någon utredning av hur de två systemen kommer att påverka varandra; det konstateras bara att de skall existera sida vid sida. Det befaras inte bli några kollisionsproblem, eftersom det har förutsatts att den nya ordningen om omvandling per automatik blir de livstidsdömdas förstahandsval. Hur den nya lagen initialt faller ut kommer

att få betydelse för den fortsatta användningen av lagen, och också präglades dess förhållande till den samtidigt existerande nåden.

Förord

Med den här uppsatsen avslutar jag mina studier. Jag vill rikta ett stort tack till min handledare Helén Örnemark-Hansen för god handledning och värdefulla synpunkter under arbetet med uppsatsen. Jag vill också tacka alla mina vänner, ni vet vilka ni är, för att ni gjort mina juridiska studier till en oförlömlig tid i mitt liv, trots att de stundtals varit mycket intensiva och krävande. Jag vill särskilt tacka min familj; mina föräldrar, syster och bror, för det värdefulla stöd jag fått under denna resa. Slutligen vill jag tacka David, som har uppmuntrat och stöttat mig på bästa tänkbara sätt. Samtidigt som han själv har skrivit sitt examensarbete i juridik, har hans engagemang, i både stort och smått, varit ovärderligt.

Lund, den 7 april 2006

Terése Klein

1 Inledning

Tidsbestämning, och därigenom frigivning, genom nåd är idag det enda sättet för en livstidsdömd att få sitt straff tidsbestämt. Regeringen har härigenom en exklusiv möjlighet att tidsbestämma ett livstidsstraff. Detta är dock på väg att ändras, genom en ny lag om omvandling som, genom att den ger möjlighet att kunna tidsbestämma ett livstidsstraff, skall komplettera nådeinstitutet. En av de största skillnaderna i den nya lagen jämfört med dagens system är att livstidsdömda får rätt att ansöka i domstol om tidsbestämt straff. Utgångspunkten är att härigenom skapa ett klarare och tydligare system, samtidigt som regeringens möjlighet till nåd enligt regeringsformen finns kvar.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med den här uppsatsen är dels att redogöra för hur den nya lagen om omvandling av fängelse på livstid (OmvL) kommer att påverka dagens nådeinstitut, dels att utifrån två kriterier undersöka om OmvL utgör en förbättring jämfört med idag. Eftersom regeringens nåd och OmvL kommer att existera sida vid sida, består problemet i *hur det skall se ut med två parallella system*. För att utreda detta har jag tre frågeställningar, med vars hjälp jag skall försöka klarlägga hur det kommer att se ut i framtiden. En viktig del av problematiseringen är att dagens nådeinstitut har en stark förankring i historien. Det har i princip sett likadant ut under flera århundraden, och detta har från flera håll framförts vara anledningen till att det har dröjt så lång tid innan en ändring har skett. Mot bakgrund av historiens enorma betydelse, kommer jag att inleda uppsatsen med en historisk exposé. Vidare följer av detta, att mina frågeställningar är tänkta att genomgående blicka tillbaka mot historien, för att på så sätt få ett så rättvisande svar som möjligt. Mot bakgrund av det har jag valt följande tre frågeställningar:

- 1) *Innebär OmvL en ökad rättssäkerhet för den livstidsdömde?*
- 2) *Hur påverkas det allmänna förtroendet för rättsystemet genom OmvL?*
- 3) *Hur påverkas synen på livstidsstraffet genom OmvL och vilka alternativ finns till ett livstidsstraff?*

1.2 Avgränsningar

Redan här finns det skäl att nämna nådeinstitutets statsrättsliga respektive straffrättsliga sida. Kopplingen mellan nådeinstitutet och livstidsstraffet gör att det blir omöjligt att behandla det ena utan att nämna det andra. När det skall undersökas hur rättssäkerheten och allmänhetens förtroende härigenom påverkas av en ny lag som handlar om att omvandla ett livstidsstraff till ett tidsbestämt sådant, blir även livstidsstraffet en naturlig del av analysen. Detta kommer att märkas inte minst under den senare delen av uppsatsen, när jag kommer in på livstidsstraffet och dess betydelse i ljuset av rådande nådeinstitut.

Uppsatsen kommer i princip att hålla sig inom Sveriges gränser. Detta innebär att jag exempelvis inte kommer att fördjupa mig närmare i Europakonventionens artikel 5.4 och huruvida regeringens nåd som enda möjlighet till frigivning för livstidsdömda ligger i linje med avsikterna bakom denna rättssäkerhetsgaranti. Förvisso har Europakonventionens artiklar ställning som svensk lag, men för syftet med den här uppsatsen finner jag det nödvändigt att inte mera ingående nämna Europakonventionen bestämmelser.

I slutet av uppsatsen kommer jag dock, där alternativ till livstidsstraffet tas upp, kort redogöra för hur Norge har löst problematiken. Vidare tar jag, i samband med den historiska genomgången avseende livstidsstraffet, inte upp hur straffrättsideologier och synen på hur straffet har förändrats över tiden; detta anser jag, trots den i och för sig mycket intressanta infallsvinkeln, faller utanför området för uppsatsen. Jag nöjer mig således med att redogöra för livstidsstraffet som påföljd samt dess skiftande användning, och inte idéerna bakom.

1.3 Metod och material

Min övergripande utgångspunkt är bestämmelsen om fängelse i 26 kap. 1 § brottsbalken som stadgar att ett fängelsestraff skall dömas på viss tid eller livstid. Denna, tillsammans med bestämmelsen om nåd som återfinns i 11 kap. 13 § regeringsformen, utgör stommen i min uppsats. Materialet jag har använt mig av varierar under uppsatsen, men består främst av offentligt tryck och doktrin. För redogörelsen om dagens nådeinstitut har jag i första hand använt mig av den information som finns på regeringens hemsida. För den övriga framställningen har jag även använt mig av rapporter från Kriminalvården.

Jag kommer att jämföra dagens nådeinstitut med den nya lagen om omvandling utifrån två kriterier som jag anser båda kännetecknar en modern rättsstat; kraven på *rättssäkerhet för den enskilde* och *allmänhetens förtroende för rättssystemet*. Det är intressant, och min erfarenhet är att det ger störst utdelning, att ställa motsatser mot varandra. Vidare har nåden i

grundutbildningen inte berörts mer än mycket flyktigt, vilket även det spelat roll för valet av mitt ämne. Jag har valt att se till rättssäkerheten för den livstidsdömde eftersom den nya lagen om omvandling tydligt gör anspråk på att eftersträva detta. Däremot har det inte nämnts mycket om hur lagen kan komma att påverka allmänhetens förtroende, varför jag har valt att reda ut det. Dessa två speglar såväl det individuella som det allmänna intresset. Tillsammans med den historiska belysningen, utgör detta underlaget för att söka klarhet i min problemformulering om hur det skall fungera med två parallella system för tidsbestämning.

1.4 Disposition

Uppsatsen inleds med en *Bakgrund*, som definierar begreppet nåd. Sedan följer en historisk exposé över livstidsstraffet och möjligheten till nåd. Här har jag valt att dela upp de olika avsnitten utifrån statsrätt (nåden) och straffrätt (livstidsstraffet) samt deras respektive tillämpning.

I nästa kapitel, *Dagens nådeinstitut*, redogör jag för nådens speciella karaktär, hur handläggningen ser ut samt vilka skäl och bedömningsgrunder som ligger bakom besluten. Efter detta följer ett kapitel om hur *Nådeinstitutet kompletteras* med en ny lag om omvandling av fängelse på livstid, OmvL. Här redogör jag för hur en omvandlingsprövning kommer att gå till med utgångspunkt i lagens tillämpningsområde, ansökan, handläggning, och bedömningsgrunder samt hur tidsbestämningen skall gå till.

Efter den deskriptiva delen följer kapitlet *En jämförelse av dagens nådeinstitut och OmvL*. Med utgångspunkt i den dömdes rättssäkerhet och allmänhetens förtroende för rättssystemet, jämför jag de båda systemen för att ta reda på ifall OmvL tillvaratar dessa på ett bättre sätt än nådeinstitutet. I det därpå följande kapitlet *Iakttagelser kring nådeinstitutet och OmvL*, återgår jag till den grundläggande problematiken; att antalet livstidsdomar har ökat kraftigt, och ställer mig frågan hur detta bör bemötas. Genom att visa på alternativa lösningar till livstidsstraffet och därigenom också nådeinstitutet och OmvL, sammanfattar jag vad som framkommit under arbetets gång. Uppsatsen avslutas med *Slutsatser*, där jag svarar på mina inledande frågeställningar.

2 Bakgrund

Hur dagens nådeinstitut fungerar beror till stor del av hur nådeprocessen har gestaltat sig genom tiderna och det är därför betydelsefullt att bilden av livstidsstraffet och nåden såsom de tog sig uttryck tidigare, beskrivs. Jag inleder med en definition av nåd.

2.1 Definition av nåd

Nåd är ett ord som med skiftande betydelse har använts inom flera områden och genom historien har de olika användningsområden där nåden använts påverkat varandra. Nådebegreppets ursprung återfinns dock inom teologin; nåden är *favor Dei*, Guds kärlek till syndaren.¹ Kungen sågs som en mellanhand mellan Gud och människorna, vilket förklaras av att kungar historiskt sett ansågs ha fått sin makt av Gud och var hans redskap på jorden. Under medeltiden uppkom bruket att till kungatiteln foga formeln ”med Guds nåde”, vilket under lång tid fogades till ingressen i varje ny lag.²

Den inom juridiken vedertagna betydelsen av nåd torde numera vara *befrielse*.³ Vad som kännetecknar nåden i juridisk mening är förekomsten av en lagakraftvunnen dom över en viss person med ådömd påföljd för brott, en påföljd från vilken man kan bli benådad. Nåd som institut karaktäriseras därför av att det rör sig om ett undantag. Nåden som ges, riktar sig mot en enskild individ, vilket gör att den skiljer sig från *amnesti* och *abolition*. Amnesti brukar betraktas som den kollektiva formen av nåd. Abolition återfinns i 11 kap. 13 § 2 stycket regeringsformen och ger regeringen rätt att, då synnerliga skäl föreligger, förordna att vidare åtgärd för att utreda eller lagföra brottslig gärning, inte skall äga rum. Exempelvis kan en individuell abolition meddelas för att en person skall kunna framträda innan brottet har preskriberats, utan att riskera straff. Både amnesti och abolition är politiska åtgärder som vidtas i samhällets intresse.

2.2 En historisk exposé över livstidsstraffet och möjligheten till nåd

Jag kommer nu att gå igenom nådeinstitutets och livstidsstraffets historiska arv. Innan jag gör det, har jag för avsikt att kort förklara varför jag har valt att lägga sådan vikt vid den historiska biten.

---

¹ Martin Bergman, *Avrättning eller benådning i Guds, konungens eller lagens namn*, RIT nr 3 2002 (cit. Bergman).

² Alvar Nelson, *Brott och nåd*, Stockholm 1953 (cit. Nelson) s. 15 f.

³ Juridisk nåd enligt Nationalencyklopedin.

2.2.1 Klargörande av historiens betydelse

Nådeinstitutet som företeelse går, som vi skall se, väldigt långt tillbaka i tiden. Att det har dröjt fram tills idag innan det har kompletterats, beror med största sannolikhet på den tyngd som just det historiska arvet utgör. Nåd har så länge vi vet alltid givits från den regerande makten; genom historiens gång har systemet legitimerats och förankrats. Detta gör det sannolikt svårare att kritiskt ifrågasätta systemet. Det historiska perspektivet av nåd spelar därför en enormt stor roll och utgör av samma anledning en stor del av min uppsats. Att klargöra hur det historiska förloppet har påverkat dagens nådeinstitut, och indirekt även framtidens, är den huvudsakliga anledningen till att jag tar tillbaka läsaren flera hundra år i tiden. Detta gäller även avseende livstidsstraffet, eftersom det finns ett starkt samband mellan livstidsstraffet och nåd; således följs nådens historiska exposé av en redogörelse för hur livstidsstraffet har gestaltat sig och använts genom tiderna.

Synen på nåden har ändrats genom åren; den ges inte längre av Guds kärlek utan istället för att annat vore inhumant. Samtidigt som synen och betydelsen av nåd har genomgått betydande förändringar, har nådens förfarande ändrats mycket lite. Det är viktigt att vi förstår varför, och kunskap av det slaget kan vi endast få genom en, om än summarisk, tillbakablick. Genom att vi förstår varför får vi också en helhetsbild av dagens nådeinstitut och betydelsen av den nya lagen om omvandling. I den historiska exposén skall jag visa hur och när livstidsstraff och nåd har förekommit och härigenom är det min förhoppning att läsaren skall förstå vilken brytpunkt den nya lagen om omvandling faktiskt är. Sammanfattningsvis syftar hela den historiska exposén till att få läsaren att förstå, att historien i det här fallet är essentiell för hela uppfattningen om vad nådeinstitutet innebär och kommer att innebära.

Det system med livstidsstraffet och den därtill hörande möjligheten till nåd går tillbaka till 1734 års lag, då frihetsstraff på livstid som brottspåföljd infördes i svensk strafflag.⁴ Under dessa förhållanden var det kungen⁵ som avgjorde frågan om nåd, vilket betecknades som dennes rätt: ”*jus majestatis*”.⁶ Ända sedan dess har möjligheten att söka nåd, initialt hos

---

⁴ Jag använder mig av termen *frihetsstraff* som ett samlingsbegrepp för alla frihetsstraff, eftersom det vid införandet av 1734 års lag inte fanns fängelsestraff såsom det används idag. Med *livstidsstraff* avses i det följande således endast de frihetsstraff som dömdes ut på livstid. Dock användes inte frihetsstraff som påföljd i särdeles stor utsträckning, utan det förhärskande straffet var dödsstraff. Frihetsstraffet kom således oftast ifråga då kungen genom nåd omvandlade ett dödsstraff till ett frihetsstraff på viss tid eller livstid.

⁵ Jag kommer genomgående att använda mig av subjektet *kungen*, även för de fall då det egentligen vore mer korrekt att använda sig av konungen. I dagens språkbruk har de två kommit att få i princip samma betydelse, varför jag finner det mest konsekvent att hålla mig till ett av dem. Enligt 1809 års regeringsform användes konungen för att beteckna såväl personen, som själva ämbetet i form av statsöverhuvud. I och med 1974 års regeringsform, då den uttalade politiska makten frantogs kungen, kom subjektet kungen att beteckna endast kungen som person.

⁶ Nelson, s. 9.

kungen, senare hos regeringen, varit den livstidsdömdes enda möjlighet att bli frigiven. Längre tillbaka i historien, före tillkomsten av 1734 års lag, anses det med stor sannolikhet också ha varit kungen som avgjorde den här sortens frågor, ikraft av sitt ämbete.⁷ Till exempel kan nämnas att kungen redan enligt de gamla landskapslagarna hade en viss benådningsrätt, vilken längre fram utökades genom den kungliga edsöreslagstiftningen, införd under 1200-talet. Den kungliga edsöreslagstiftningen stadgade straff för brott som kränkte den allmänna friden. Bestämmelserna koncentrerades till att avse grova våldsbrott, jämfört med liknande lagstiftning ute i Europa som istället fokuserade på tillgreppsbrott. Efter hand utökades lagstiftningen till att avse flera brott och detta brukar ses som det första steget mot en rikstäckande lagstiftning. Magnus Erikssons landslag, som efter hand ersatte de tidigare landskapslagarna, innehöll en edsöresbalk som tidigare varit en särskild edsöreslag.⁸ Denna gav kungen rätt att av nåd återge dråparen friden efter en prövning av alla omständigheterna i fallet, med devisen att den får mindre nåd, som är nåden mindre värd.⁹

2.2.2 Möjligheten till nåd

Under förarbetena till 1734 års lag kom det svenska enväldets kungabild att återspeglas i flera av förslagen, såsom i uppfattningen att den nya lagen, liksom landslagen, skulle innehålla en konungabalk, med rätt för kungen att såväl skärpa som lindra utdömda straff. Under påverkan av utländsk rätt hade det under den senare medeltiden och under 1500-talet uppstått en obegränsad kunglig benådningsrätt i brottmål. I 1719 och 1720 års regeringsformer gavs kungen makt att ge nåd. Det fanns inget uttryckligen om att denna makt gällde nåd i brottmål, med det fanns inte heller något som talade mot det faktum att rätten att benåda hade bevarats hos kungen.¹⁰ Benådning av livstidsdömda, och särskilt intresset för det, förekom fortfarande relativt sparsamt men skulle snart öka i omfattning.

Under Gustav III regeringstid i slutet av 1700-talet, utarbetades förslag till en ny regeringsform. Den infördes efter en militärkupp iscensatt av kungen själv, som ständerna under hot tvingades att godkänna. Gustaf III var av uppfattningen att kungen ensam skulle utöva rätten att benåda. Detta var förmodligen hämtat från Montesquieus tankar om nådeprerogativet, där nåden framställdes som en tydlig och välavgränsad kvalitet, som exklusivt borde tillägnas kungen. Detta fullföljdes i 1772 års regeringsform, som stadgade att alla nådeansökningar skulle avgöras av kungen ensam, så länge

---

⁷ Nelson, s. 7. Frågan är dock i vilket ämbete som kungen utövade sin rätt att meddela nåd. Enligt Nelson är det oklart huruvida det var i egenskap av rikets högste domare eller rikets överhuvud, vilket ytterligare kompliceras av att gränsdragningen mellan dessa två funktioner inte var helt skarp.

⁸ Landslagen gällde för landsbygden fr.o.m. mitten av 1300-talet. Parallellt fanns även en stadslag med liknande innehåll, tillämplig för städerna. Källa: Nationalencyklopedin.

⁹ Nelson, s. 7 f.

¹⁰ Nelson, s. 10.

det inte uppenbarligen skulle strida mot Guds klara ord.¹¹ Med 1789 års Förenings- och säkerhetsakt blev kungens makt i praktiken obegränsad och en klar skillnad kom att göras mellan högsta domsmakten och rätten att benåda, i och med att grunden lades för dagens högsta domstol. I instruktionen till högsta domstolen sades nämligen, att den till kungen skulle lämna utlåtande beträffande alla ansökningar om nåd.¹²

Samtidigt streds det ute i Europa för ett avskaffande av enväldiga kungar och för det faktum att benådningsrätten tillkom kungen. I USA omsattes Montesquieus maktindelningsteori i praktiken genom att deras självständiga författning av år 1787 helt följde hans lära. Tankarna nådde även Sverige och gjorde ett starkt intryck på den svenska opinionen eftersom de politiska teorierna som låg bakom händelserna, såsom Montesquieus, diskuterades men framförallt accepterades av ledande män.¹³ Det blev modernt att se fördelar med en klar, tydlig och i synnerhet mild lagstiftning. Som en reaktion på detta, började intresset för nådeärendena öka under 1700-talets slut och 1800-talets början. Detta var alltså inte bara ett utslag av humanitet, utan under just 1800-talet tycks makten över nåden ha blivit allt viktigare för i övrigt allt maktlösare kungar.¹⁴ Det blev ett sätt för dem att demonstrera och hålla kvar vid åtminstone en del av sin makt.

Till följd av en statskupp år 1809 blev det möjligt att skapa en helt ny lagstiftning. Med det så kallade Håkanssonska förslaget som underlag, fick det nybildade konstitutionsutskottet i uppgift att utarbeta ett förslag till en ny regeringsform. Arbetet med denna kunde utföras skyndsamt eftersom det fanns ett konkret förslag att utgå ifrån. Detta granskades, kritiserades och kompletterades, vilket resulterade i att Sverige fick en ny regeringsform redan samma år.¹⁵ Denna innehöll ingen direkt motsvarighet till den tidigare benådningsrätt som kungen haft.¹⁶ Nu stadgades istället att rätten att i brottmål göra nåd och mildra livstidsstraff, visserligen skulle tillkomma kungen, men med den skillnaden att beslut i nådeärendena skulle fattas av kungen i statsrådet.¹⁷

Kungen stod dock fortfarande i centrum för statsrätten och någon begränsning av kungamakten var ännu inte aktuell. Med detta menas att kungen inte längre tog beslutet ensam, utan istället tillsammans med övriga statsråd. Statsråden var kungens personliga rådgivare och ansvarade endast inför honom. Kungen var visserligen ensam beslutande men var skyldig att

---

¹¹ Nelson s. 11 och Pontus Fahlbeck, *Regeringsformen i historisk belysning*, Stockholm 1910 (cit. Fahlbeck), s. 24 ff.

¹² Nelson, s. 11.

¹³ Hans Meijer, *Regeringsformen*, Stockholm 1959 (cit. Meijer), s. 19 ff.

¹⁴ Bergman.

¹⁵ Meijer, s. 27 f.

¹⁶ Nelson, s. 11 f.

¹⁷ Om kungens vilja avvek från ett statsråd fick statsrådet ge vika, se Christian Häthén, *Stat och straff*, Lund 2004 (cit. Häthén), s. 197. I vilken utsträckning detta förekom och hur mycket kungen valde att lyssna på statsråden, varierade med vilken kung som satt på tronen. Exempelvis var Karl XIV Johan ingen vän av att låta statsråden få mer inflytande än nödvändigt, se Meijer, s. 37 ff.

innan beslutet fattades höra statsrådets mening. Benådning kom ifråga antingen på kungens eget initiativ eller med anledning av en ansökan från den livstidsdömde. Högsta domstolen skulle, såsom högsta domsrett, fortfarande avge utlåtanden i nådefrågor. Vidare hade den dömde rätt att välja om han ville ta emot nåden eller inte,¹⁸ och valde den dömde att inte ta emot nåden skulle han fortsätta att avtjäna sitt straff, eller avseende dödsstraff, detta verkställas.¹⁹

Arbetet med den nuvarande regeringsformen tog sin början under 1960-talet då Grundlagberedningen tillsattes och vars arbete mynnade ut i ett slutbetänkande och förslag om ny regeringsform i början av 1970-talet. Jämfört med 1809 års regeringsform som var dualistisk med en relativt sofistikerad balans mellan kungen och riksdagen, är 1974 års regeringsform huvudsakligen monistisk eftersom all central normgivning utgörs av lagstiftning med en beslutande riksdag; parlamentarismen genomfördes.²⁰ Genom regeringsformen avskaffades kungens politiska makt, eftersom det inte ansågs vara förenligt med ett parlamentariskt system.²¹ Kungen stod dock kvar som symbol för landet och rikets statschef, men utan några politiska funktioner.

Grundlagberedningen ansåg att regeringens²² befogenhet att bevilja nåd skulle behållas i den nya grundlagen och att området för nåden borde bestämmas i huvudsaklig överensstämmelse med den praxis som då rådde.²³ Författningsutredningen formulerade sig mycket principiellt när den, genom att karakterisera nåden som en ensidig statsakt, argumenterade för att ta bort den dömdes möjlighet att vägra motta nåden.²⁴ I den därpå följande propositionen motiverade departementschefen nådeinstitutets nödvändighet med att det i första hand utgör ett komplement till straffrättskipningen; ”[d]et möjliggör ett efterskänkande eller mildrande av straff genom särskild statsakt i fall där exempelvis på grund av omständigheter som inträffat efter domen det utdömda straffet framstår som obilligt.”²⁵ Det ansågs därigenom finnas ett uppenbart behov av att ha kvar ett nådeinstitut och ”[n]ågon

---

¹⁸ Se 26 § (25 § i första utgåvan) i 1809 års Regeringsform, vilken stadgar att ”*Konungen äger att i brottmål göra nåd, mildra livsstraff samt återgiva ära och till kronan förverkat gods. Över ansökningar därom höre Konungen dock regeringsrätten, beträffande mål av beskaffenhet att kunna tillhöra dess eller kammarrättens slutliga prövning, men i andra mål högsta domstolen; och fatte Konungen Sina beslut uti statsrådet. På den brottslige skall sedermera ankomma att emottaga den nåd, Konungen honom förunnat, eller undergå det straff, vartill han blivit dömd.*”

¹⁹ Birger Wedberg, *Nådefrågor historiskt belysta*, Lund 1926, s. 74 ff., som redovisar fall där den dömde vägrat ta emot nåd.

²⁰ Häthén, s. 234.

²¹ SOU 1972:15, s. 80 f och SOU 1963:17, s. 135 ff.

²² Genom 1974 års regeringsform byttes i vissa fall ordet konungen ut mot regeringen, se SOU 1972:15, s. 313. Med regeringen här menas således en regering utan inblandning av kungen.

²³ SOU 1972:15, s. 200.

²⁴ SOU 1972:15, s. 200 samt SOU 1963:17, s. 270 f.

²⁵ Prop. 1973:90, s. 412.

anledning att föreskriva ändringar i institutets tillämpningsområde sådant detta utbildats genom praxis torde inte finnas.”²⁶

Grundlagberedningen hade tidigare i sin utredning konstaterat, att det inte fanns några hinder mot att ”minska regeringens arbete med rutinärenden”, genom att nådeärenden tas upp till handläggning i annan ordning, i exempelvis en nådenämnd.²⁷ Detta utan att begränsa regeringens behörighet att benåda. Redan under utredningen till dagens regeringsform fastslogs alltså att det inte fanns några hinder mot att nåd ges i annan ordning. Detta till trots har det sedan nya regeringsformen trädde i kraft år 1974 ingenting ändrats avseende den bestämmelsen i 11 kap. 13 §; regeringens rätt att benåda livstidsfångar.

Efter den här genomgången av *vem* eller *vad* som har haft makten och möjligheten att meddela nåd, skall jag nu översiktligt beskriva *hur* nådeinstitutet har använts genom åren. Här väljer jag att inte gå lika långt tillbaka i tiden, med anledning av otillräcklig dokumentation inom området.

2.2.3 Nådens varierande tillämpning

Under 1800-talet och början av 1900-talet, då intresset för nåden börjat uppmärksammas, fanns det ingen enhetlig nådepraxis utan istället fanns det ett vidsträckt spann, varemellan det skiftade från fall till fall när ett livstidsstraff benådades. Vid den här tiden hade Sverige fortfarande dödsstraff i straffskalan, som efter en tid genom nåd kunde omvandlas till straffarbete på livstid, från vilket i sin tur nåd så småningom kunde ges. Nåden kunde emellertid inte beviljas förrän efter en strafftid om totalt 20-30 år hade avtjänats; ibland dröjde det så länge som 40 år innan nåd beviljades. Den som från början dömts till livstids straffarbete för mord eller dråp, behövde avtjäna 15-25 år innan nåd kunde komma ifråga.²⁸ Således fanns det ingen direkt vägledning kring hur lång tid som var tvunget att avtjänas innan nåd kunde bli aktuellt, varvid osäkerheten var stor.

Under de dryga två decennier som förflöt mellan världskrigen, mildrades praxis något och nåd beviljades då efter cirka 10-20 års avtjänad strafftid. Dock kvarstod de stora skillnaderna mellan fallen. Det skulle dröja till ett par år efter andra världskrigets slut, innan praxis blev mer fast och likartad. Härifrån, och fram till året efter ikrafträdandet av nuvarande brottsbalken, innebar en livstidsdom i praktiken tio år i fängelse.²⁹ Det skall härvid poängteras att nådeinstitutet sällan uppmärksammades offentligt innan andra världskriget, undantaget var framställningar om nåd i ärenden av utpräglat politisk karaktär. I slutet av 1940-talet började dock en allmän debatt avseende principerna för utövningen av benådningsrätten att ta fart.³⁰ Denna

---

²⁶ Prop. 1973:90, s. 413.

²⁷ SOU 1972:15, s. 200 f. samt prop. 1973:90 s. 414.

²⁸ Nils Rydgren, *Fängelse på livstid*, Lunds universitet, 1989 (cit. Rydgren), s. 16.

²⁹ Rydgren, s. 18 ff., se även s. 72.

³⁰ Nelson, s. 25.

var dock inte inriktad på enbart nåd för livstidsdömda, utan snarare nådeinstitutet som företeelse. Bland annat krävdes det en redogörelse av principerna som låg till grund för bedömningen av nådeansökningarna, och inte bara en redovisning av rent statistiska uppgifter.³¹

Under slutet av 1960-talet och i början av 1970-talet, samtidigt som det inom det kriminalpolitiska området pågick ett omfattande reformarbete, fördes en livlig debatt i dess kölvatten vilket så småningom ledde till ny lagstiftning. Tankegångarna kretsade tidsenligt kring behandlingstanken, och fick alldeles säkert återverkningar på nådebesluten, vars praxis också kom att mildras något under den här perioden. Efter att nåd hade beviljats i form av ett tidsbestämt straff gavs möjligheten att villkorligt frigives efter halva tiden, om inga särskilda skäl talade emot det, jämfört med två tredjedelar som tidigare gällt. Sammantaget ledde detta till att livstid, i de fall där frigivning efter halva tiden kom ifråga, motsvarade sju år i fängelse.³²

I början av 1980-talet fortsatte den faktiska avtjänandetiden att minska, för att sedan så sakteliga öka igen. Minskningen i början av årtiondet berodde till stor del på att de obligatoriska regler om avräkning av häktningstid som införts, även gällde för de genom nåd tidsbestämda straffen. Vändpunkten, det vill säga skärpningen i antalet avtjänade år, tog sin början år 1983, då reglerna om villkorlig frigivning ändrades.³³ Visserligen var huvudregeln fortfarande frigivning efter halva tiden, men när det var fråga om allvarliga brott mot liv och hälsa och där det fanns en påtaglig risk för återfall i liknande brottslighet, skulle två tredjedelar avtjänas, vilket motsvarade tio- elva års faktisk avtjänandetid. Således, fram till början av 1990-talet, var det brukligt att straffet för livstidsdömda tidsbestämde till 14-16 år och därefter kunde villkorlig frigivning ske efter antingen halva eller två tredjedelar av tiden.³⁴ Detta kan sägas vara inledningen av en återgång till en hårdare nådepraxis.

Sedan början av 1990-talet har regeringens nådepraxis, av allt att döma, kontinuerligt undergått en skärpning.³⁵ De tidsbestämningar som har skett sedan 1995 har legat på mellan 18 och 25 års fängelse. Samtidigt finns det livstidsdömda som avtjänar fängelsestraff motsvarandes över 25 år, som ännu inte har fått sina livstidsstraff tidsbestämda. Genom en lagändring som började gälla från den 1 januari 1999, kan villkorlig frigivning ske tidigast efter två tredjedelar av strafftiden.³⁶

---

³¹ Nelson, s. 27 ff.

³² Rydgren, s. 74.

³³ Rydgren, s. 75.

³⁴ Rydgren, s. 75 f.

³⁵ SOU 2002:26, s. 45 som hänvisar tillbaka till utredningens bilaga 3. Där framgår det med tydlighet att, i de fall ansökan om nåd bifallits och livstidsstraffet tidsbestämts, antalet år har ökat.

³⁶ Se lag 1998:604. Dock är förändringar på gång här, se <http://www.regeringen.se/sb/d/6152/a/57417> med förslag om att den som är skötsam och uppfyller vissa krav får möjlighet att redan efter halva strafftiden avtjäna straffet utanför anstalt.

Efter att ha beskrivit nådeinstitutets historiska utveckling med avseende benådning av livstidsstraff, kommer här nu en bakgrund till livstidsstraffet och dess varierande användning genom tiderna.

2.2.4 Livstidsstraffet som påföljd

Enligt Östgötalagen var dråpet en överlagd gärning, ett verk av vilja och straffet för det karaktäriserades av hämnd; släktingarna till den som döddes kunde välja mellan att döda dråparen direkt eller att gripa honom för ett senare vittnesmål i tinget.³⁷ I Landslagen behandlades olika fall av dråp med uppsåt i Dråpamålsbalken. Den stadgade att den som dräpt och blev tagen på bar gärning skulle straffas med döden, men i övrigt fanns det goda möjligheter att böta sig fri.³⁸ I 1608 års utgåva av Landslagen, även benämnd *Guds och Sveriges lag*, var inspirationen från den bibliska straffrätten påtaglig. Synen på brotten som syndahandlingar betonades genom att den skall döden dö, som dödar en annan människa.³⁹

Frihetsstraff i egentlig mening började användas under 1570-talet genom att Johan III av nåd omvandlade dödsstraff till livstids straffarbete.⁴⁰ Frihetsstraffet blev formellt en brottspåföljd när straffet för mord reglerades i Missgärningsbalken i 1734 års lag. Frihetsstraff som påföljd var dock ovanligt och endast i några få fall figurerade livstidsstraff. Dödsstraff var däremot vanligt förekommande och kunde genom benådning omvandlas till fästningsarbete på viss tid eller livstid.⁴¹ Straffen byggde i princip på den praxis som förekommit under 1600-talet, vilket gjorde straffsystemet hårt och brutalt. Med tiden undvek dock domstolarna i allt större utsträckning att döma ut de mest brutala straffen, och med inspiration från 1700-talets idéer om humanitet påverkades praxis i en mildare riktning.⁴²

Genom 1809 års statsrättsliga förändringar togs också beslut om att modernisera 1734 års lag. Med en allt mer avvikande domstolspraxis urholkades den gamla lagen vilket gjorde en ny strafflag oundviklig. Strafflagen trädde ikraft år 1864 och ersatte Missgärningsbalken, med ett straffsystem som byggde på fakultativt dödsstraff, frihetsstraff och böter.⁴³ Frihetsstraffet utnyttjades vid de allra flesta brotten, och delades upp i fängelse, straffarbete och fängelse vid vatten och bröd.⁴⁴ Uppsvinget för frihetsstraffen, och framförallt användningen av fängelse, präglades av tanken om att frihetsstraffet skulle göra brottslingarna bättre. När det

---

³⁷ Häthén, s. 47.

³⁸ Häthén, s. 51.

³⁹ Häthén, s. 103 ff.

⁴⁰ SOU 2002:26, s. 35 och Rydgren, s. 14.

⁴¹ Häthén, s. 164.

⁴² Häthén, s. 165.

⁴³ Enligt bestämmelserna om mord och dråp i 14:1, 3 1864 års strafflag bestraffades mord (uppsåtligt dödande med berätt mod) med straffarbete på livstid och dråp (uppsåtligt dödande av hastigt mod) med straffarbete på livstid eller i tio år.

⁴⁴ Häthén, s. 208.

efterhand framgick att så inte var fallet, introducerades nya straffteorier i förhoppningen att hitta en bättre modell för ett nytt straffsystem.⁴⁵

Arbetet med en ny brottsbalk tog sin början redan under slutet av 1930-talet, när Strafflagberedningen inrättades för att samordna reformarbetet av lagbestämmelserna till en ny straffbalk, sedermera brottsbalken. Deras avslutande arbete utgjorde underlaget till påföljdssystemet i brottsbalken.⁴⁶ Samtidigt tillsattes Straffrättskommittén som hade i uppgift att ge förslag på ny lagtext. Deras arbete med brotten mot person avstannade under andra världskriget men återupptogs på nytt i mitten på 1940-talet och mynnade ut i ett slutbetänkande med förslag till brottsbalk.⁴⁷

Inför brottsbalkens införande gjordes således parallella utredningar inom området. En av dessa behandlade frågan om ett enhetligt frihetsstraff.⁴⁸ Det hade som tidigare nämnts funnits två sorters frihetsstraff: fängelse och straffarbete. Straffarbetet var avsett för de mer allvarliga brotten eller brottslingar, och kunde dömas ut på livstid. Skillnaden i kännbarhet jämfört med ett fängelsestraff ansågs vara stor, varför uppdelning gjordes för att på så sätt dela in brotten i olika svårhetsgrader.⁴⁹ De två frihetsstraffen slogs samman till ett eftersom den intagnes sysselsättning härigenom ansågs främja hans framtida anpassning i samhället.⁵⁰ De successiva reformer som under den här tiden skedde av påföljdssystemet, sammanfattades i det slutliga förslaget till brottsbalk.⁵¹

Efter brottsbalkens införande har påföljdssystemet varit föremål för ytterligare reformer, inspirerade av de tankar som vid tillfället har varit dominerande. Flertalet av dessa har inte berört livstidsstraffet som påföljd.⁵² Några har däremot indirekt påverkat livstidsstraffet.⁵³ Den grupp som idag blir föremål för livstidsstraff, är inte helt självskriven.⁵⁴ Det finns en förhållandevis stor osäkerhet i praxis såväl när det gäller gränsdragningen mellan mord och dråp som beträffande straffmätningen vid mord.⁵⁵ I brottsbalken 3 kap. 1 § stadgas att för mord kan man dömas till fängelse i tio år eller på livstid, men långt ifrån alla som döms för mord döms till ett livstidsstraff. Istället pekar studier av rättsfall mot utgångspunkten att straffbestämningen anses vara fängelse i tio år, medan det, för att ett

---

⁴⁵ För en redovisning av dessa se Häthén, s. 234 ff.

⁴⁶ SOU 1956:55 Skyddslag.

⁴⁷ SOU 1953:14.

⁴⁸ SOU 1953:17, Enhetligt frihetsstraff, betänkande inför förslaget om en ny brottsbalk, se även NJA II 1962 s. 408 f.

⁴⁹ Ulf Berg, Nils-Olof Berggren, Johan Munck, Anita Werner, Dag Victor och Claes Örn, *Kommentar till Brottsbalken*, Stockholm 1994, s. 54.

⁵⁰ SOU 1953:17, s. 70 ff., där tanken om resocialisering förs fram.

⁵¹ Prop. 1962:10.

⁵² Ett av de senaste exemplen på detta är Kriminalvårdskommittén som tillsattes i oktober 2002 för att utreda kring en ny kriminalvårdslag och som kom med sitt betänkande *Framtidens kriminalvård* SOU 2005:54.

⁵³ Exempelvis de ändringar som vid olika tillfällen skett för villkorlig frigivning.

⁵⁴ I det följande använder jag mig av mord som exempel, eftersom det är det brott som dagens livstidsfångar sitter inne för. Se även not 64.

⁵⁵ SOU 2002:26, s. 67 f.

livstidsstraff skall komma ifråga, förefaller krävas ett stort mått av hänsynslöshet långt utöver det vanliga.⁵⁶ Domskälen brukar i dessa fall tala om ”sådan synnerlig grymhet, varom talas i förarbetena till BrB 3:1, 2”.⁵⁷

Det finns följaktligen inte någon presumtion för livstidsstraff vid mord och livstidsstraffet kan således inte sägas utgöra normalpåföljden för mord.⁵⁸ Dock uttalade Straffrättskommittén under förarbetena till dagens brottsbalk att straffet för mord borde vara fängelse på livstid.⁵⁹ Vid den tidpunkten ansågs emellertid mord vara att betrakta som ett grovt dråp, där dråp var normalfallet när någon berövat annan livet.⁶⁰ Idag är det tvärtom; beteckningen mord är normalfallet när en person berövar annan livet, medan dråp förbehålls de, som det uttrycks, mindre grova brotten. Därför kan inte straffrättskommitténs uttalande användas för att motivera presumtion för livstidsfängelse vid mord. Domstolarna får på så sätt ett större svängrum vid valet av påföljd och kan göra bedömningen på grundval av omständigheterna i övrigt.

Efter att ha redogjort för bakgrunden till dagens livstidsstraff, skall i det följande ges en överblick av hur vanligt förekommande livstidsstraffet varit från 1800-talets början fram till dags dato.

2.2.5 Livstidsstraffets skiftande användning

Går vi tillbaka i tiden, till omkring år 1800, fanns det nästan 400 livstidsfångar. Antalet livstidsfångar var som flest i Sverige på 1850-talet då de uppgick till 1500 stycken.⁶¹ Sedan kom livstidsstraffet dock att tillämpas i allt mindre omfattning. På 1870-talet uppgick antalet livstidsfångar till cirka 600. Antalet fortsatte därefter successivt att minska och vid sekelskiftet var antalet cirka 100 stycken. Tendensen med allt färre antal livstidsfångar fortsatte även i början av 1900-talet; år 1910 fanns det cirka 60 livstidsfångar, år 1920, 35 stycken och år 1930, 25 stycken.⁶² Antalet höll sig relativt stabilt fram till slutet av 1980-talet då antalet återigen ökade. Vid det senaste sekelskiftet var antalet livstidsfångar återigen uppe i 100 stycken. Av de 101 livstidsfångar som år 2001 avtjänade sitt straff, kan nämnas att 30 stycken någon gång under verkställigheten hade ansökt om nåd. I en del av dessa fall hade den dömda ansökt flera gånger.⁶³ Som jag senare i uppsatsen skall visa, kom det samma år in 23 ansökningar avseende 21 livstidsdömda och alla förutom en avslogs.

---

⁵⁶ Georg Sterzel, Martin Borgeke, *Studier rörande påföljdspraxis m.m.*, s. 147 ff.

⁵⁷ NJA 1985 s. 510 (10 år), NJA 1994 s. 310 (10 år) och NJA 1999 s. 531 (livstid).

⁵⁸ NJA 1985 s. 510.

⁵⁹ SOU 1953:14, s. 123.

⁶⁰ SOU 1953:14, s. 17 respektive s. 117 ff.

⁶¹ Rydgren, s. 6 ff.

⁶² SOU 2002:26, s. 36.

⁶³ *Livstidsdömda. En inventering av livstidsdömda*, rapport från Kriminalvården, 2002 (cit. Livstidsdömda), s. 16.

Sedan den 13 mars 2006 finns det 147 intagna på svenska fängelser som avtjänar livstidsstraff. Av dessa är tre kvinnor. Den äldste är 77 år och den yngste är 23 år.⁶⁴ Alla avtjänar straff för mord, inklusive medhjälp, försök eller anstiftan till mord.⁶⁵ De allra flesta har suttit kortare tid än tio år, vilket naturligtvis hänger ihop med det ökande antalet livstidsdomar som tog fart för cirka tio år sedan. Det finns även ett fåtal som har avtjänat mer än 15 år.⁶⁶ Idag finns det således nästan 150 livstidsfångar i Sverige, vilket är en stor ökning jämfört med för bara tio år sedan, men en än större skillnad jämfört med för tjugo år sedan. Antalet personer som avtjänade fängelse på livstid var under flera decennier fram till slutet av 1980-talet cirka 20–25 personer årligen.⁶⁷ För tio år sedan fanns det 69 livstidsfångar inskrivna hos Kriminalvården, och sedan dess har antalet ökat med cirka tio stycken per år.⁶⁸ Antalet intagna per år har också ökat: för 20 år sedan rörde det sig om ett par stycken, för tio år sedan var siffran uppe i tio stycken. År 2005 intogs tjugoen stycken nya livstidsfångar.⁶⁹

Det är alldeles uppenbart att det under de senaste åren har blivit allt fler som avtjänar livstidsstraff. Ökningen beror dels på att fler döms till livstid, dels på att de som döms till livstid avtjänar fler år än tidigare eftersom de inte blir benådade lika snabbt. Andelen livstidsdömda utgör dock en förhållandevis liten del, jämfört med dem som är dömda på viss tid. Under 2003 utgjorde de livstidsdömda fångarna 2,2 % av totala antalet fångar i svenska fängelser. Av totala antalet dömda år 2003, med även icke-frihetsberövande påföljder inräknade, utgjorde de livstidsdömda en så liten del som 0,1 %.⁷⁰ Trots det numera ökande antalet livstidsfångar, utgjorde dessa tidigare således en mycket större andel av befolkningen än idag. Att också lägga märke till är att antalet domar avseende mord inte har ökat i samma takt som antalet livstidsdomar. Detta borde därför leda till slutsatsen att det inte är fler mord som begås, utan snarare livstid som påföljd som ökat. En del av förklaringen som har förts fram är att förutsättningarna för att döma till rättspsykiatrisk vård skärptes genom lagändringen år 1992.⁷¹

---

⁶⁴ Siffran över antalet intagna livstidsdömda som avtjänar fängelsestraff, uppdateras kontinuerligt på kriminalvårdens hemsida. Där återfinns också informationen om vad de intagna sitter dömda för, liksom vilket åldersspann det rör sig om. http://www.kvv.se/templates/KVV_InfopageGeneral_2190.aspx

⁶⁵ Stig Berling gjorde tidigare ett undantag till detta; han dömdes till livstid för grovt spioneri jämlikt 19 kap. 6 § brottsbalken.

⁶⁶ Livstidsdömda, s. 9 f.

⁶⁷ SOU 2002:26, s. 11.

⁶⁸ http://www.kvv.se/templates/KVV_InfopageGeneralWide_2198.aspx

⁶⁹ http://www.kvv.se/templates/KVV_InfopageGeneralWide_2198.aspx

⁷⁰ Kriminalvårdens officiella statistik, se SOU 2005:54, s. 575.

⁷¹ Lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård. Vårdbegreppet blev härigenom snävare vilket föranledde att fler dömdes till fängelse istället för till rättspsykiatrisk vård.

2.3 Sammanfattning

Mot bakgrund av ovan kan vi se att nådeinstitutet har utvecklats från att kungen ikraft av sitt ämbete ensam har tagit beslut i frågan, vidare till att kungen i egenskap av statsöverhuvud tillsammans med regeringen tagit beslutet, till slutligen att beslut om nåd tas av regeringen utan inblandning av kungen. Anledningen till att maktbefogenheterna att meddela nåd har skiftat får anses bero på den samtida synen på samhället i övrigt. Hur och vem som skall ha möjlighet att benåda är en produkt av det för tillfället rådande samhällsklimatet. Nåd har alltid meddelats av politiska krafter, och tillämpningen av nåden har därför varit beroende av det politiska läget.

Livstidsstraffet har som påföljd använts med olika frekvens genom tiderna. Från mitten av 1990-talet har antalet dömda till fängelsestraff på livstid ökat dramatiskt. Detta beror på att fler döms till livstid för mord än tidigare, antalet mord i princip oförändrat. Varför praxis har skärpts i den här riktningen är svårt att svara på utan att komma in på kriminalpolitiska ställningstaganden. Dock är en allmän uppfattning att det råder en viss osäkerhet i praxis såväl när det gäller gränsdragningen mellan mord och dråp som beträffande straffmätningen vid mord.

Av den här genomgången torde sambandet mellan nåden och livstidsstraffet ha klargjorts, och varför det är omöjligt att på ett rättvist sätt redogöra för det ena utan att också beröra det andra. Detta kommer att genomsyra även de fortsatta delarna av uppsatsen. Jag kommer härmed att förflytta mig till nutiden och gå igenom dagens system för frigivning av livstidsfångar, det vill säga dagens nådeinstitut.

3 Dagens nådeinstitut

I svensk kriminalvård är en viktig utgångspunkt att alla som sitter i fängelse på livstid, förr eller senare också skall frigges.⁷² Den livstidsdömdes enda möjlighet att bli frigiven sker idag genom att regeringen beslutar om nåd, vilket normalt innebär att den livstidsdömde får sitt livstidsstraff ersatt med ett tidsbestämt straff. Det är upp till regeringen att i varje enskilt ärende avgöra ifall nåd skall beviljas eller inte.

3.1 Nådens speciella karaktär

Grunden för regeringen att meddela nåd finns i 11 kap. 13 § regeringsformen, som stadgar att regeringen genom nåd får efterge eller mildra en brottspåföljd eller annan sådan rättsverkan av brott, genom att till exempel tidsbestämma ett livstidsstraff. Regeringen får utöver detta efterge eller mildra annat liknande av myndighet beslutat ingrepp avseende en enskilds person eller egendom, till exempel viten och näringsförbud. Däremot kan skadestånd eller rättegångskostnader som den dömda skall betala inte bli föremål för nåd. Detsamma gäller för straffprocessuella tvångsmedel som till exempel häktning och reseförbud. Vad gäller verkställighetsfrågor kan regeringen inte heller besluta i frågor om hur ett fängelsestraff skall verkställas, till exempel anstaltsplacering och permissioner eller om verkställigheten kan ske genom intensivövervakning med elektronisk kontroll, så kallad fotboja. I de senare frågorna fattas beslut av Kriminalvårdens myndigheter.⁷³

Stadgandet i regeringsformen är en allmän bestämmelse om nåd. Från nåd i allmänhet kommer vi nu in på nåd i de fall när en person har blivit dömd till fängelse på livstid. Grunden för förekomsten av själva livstidsstraffet återfinns i 26 kap. 1 § brottsbalken, vilken stadgar att fängelse döms på viss tid eller på livstid. Livstidsfängelse kan idag dömas ut för ett femtontal brott i fredstid, exempelvis mord, grovt spioneri, människorov eller grov mordbrand. För terroristbrott kan livstidsfängelse dömas ut i ytterligare ett antal fall och vid brott i krigstid tillkommer ett femtontal brott som har fängelse på livstid i straffskalan. De livstidsfångar som idag sitter i svenska fängelser, har alla blivit dömda för mord, inklusive medhjälpsformerna.⁷⁴ Således blir även 3 kap. 1 § brottsbalken aktuell, som stadgar att den som berövar annan livet, döms för mord. Jag har tidigare redogjort för när ett livstidsstraff vid mord anses bli aktuellt.

Regeringens prövning av nåd består inte av att ändra i en redan avkunnad dom eller att ta upp ansvarsfrågan på nytt. Regeringen får inte ompröva en

---

⁷² Se lag (1974:203) om kriminalvård i anstalt, 4 §.

⁷³ Regeringens hemsida, uppdaterad den 14 juni 2005
<http://www.regeringen.se/sb/d/2296/a/12665>.

⁷⁴ Se not 64.

skuldfråga i ett brottmål och inte heller på något sätt lägga sig i domstolens handläggning, såsom framgår av 11 kap. 2 § regeringsformen. Som klargjordes ovan kan nåd endast avse *påföljder* som dömts ut av en domstol och som vunnit laga kraft. Därmed avgränsas ett beslut om nåd av livstidsfångar, till att handla om att påföljden som sådan tidsbestäms; en omprövning av den tidigare konstaterade skuldfrågan aktualiseras aldrig.

Nåd är ingen rättighet och därför inget som den dömde kan kräva. På motsvarande sätt, vilket anses stå i överensstämmelse med nådens karaktär av ensidig statsakt, kan inte den som blivit beviljad nåd välja ifall han eller hon ska ta emot den eller inte.⁷⁵ Det finns inte några rättsregler för bedömningarna av nådeansökningar utan regeringens beslutsrätt regleras uteslutande genom regeringsformen, vilket ger regeringen en helt diskretionär rätt att avgöra om och i vilken utsträckning nåd skall ges. Att därefter pröva rättsenligheten av ett regeringsbeslut i ett nådeärende låter sig i princip inte göras. Detta har Regeringsrätten fastställt i en dom från 2001.⁷⁶ Där slog Regeringsrätten fast att nåd enligt 11 kap. 13 § regeringsformen, som ju endast kan utnyttjas i för den enskilde gynnande riktning, således är ett rättsinstitut av särskilt slag. Regeringens beslut i ärenden om nåd ansågs av dessa skäl inte kunna bli föremål för rättsprövning.⁷⁷

Konstitutionsutskottet (KU) är formellt sett det enda organ som kan ta upp och granska regeringens handläggning av nådeärenden. Kontrollen är dock inte inriktad på innehållet i besluten, eftersom dessa inte motiveras, utan avser istället det administrativa förfarandet. KU har vid ett par tillfällen granskat regeringens tillämpning av nådeinstitutet i brottmål och för detta ändamål hämtas statistiska uppgifter om nådeärendena ur den statistik som förs inom Justitiedepartementet.⁷⁸ Genom tidigare granskningar har KU kommit fram till att regeringen utnyttjat sin rätt att bevilja nåd med den restriktivitet och försiktighet som följer av nådeinstitutets karaktär av undantagsföreteelse.⁷⁹ Praxis i egentlig mening kan inte sägas förekomma, men sedan gammalt har det funnits en strävan att göra likartade bedömningar.⁸⁰ Vid den senaste granskningen kunde KU dock konstatera att tillämpningen under senare år inte blivit mindre restriktiv. Vad gäller tidsbestämningen konstaterades att livstidsstraffen sedan mitten av 1990-talet inte omvandlats till kortare tid än arton år efter att tidigare vanligtvis ha omvandlats till fängelse mellan fjorton och sexton år.⁸¹

---

⁷⁵ SOU 1972:15, s. 200. I gamla regeringsformen 26 § fanns däremot, såsom beskrivits ovan, denna "rättighet", det vill säga en möjlighet för den som erhållit nåd att inte ta emot den.

⁷⁶ RÅ 2001 ref. 63.

⁷⁷ I en dom från Europadomstolen fastställs vidare att ingen heller kan göra gällande att han eller hon har en "rätt" till nåd, se Europadomstolens dom den 28 september 1995, Masson och Van Zon mot Nederländerna, serie A nr 327-A.

⁷⁸ Vad gäller tidsbestämning genom nåd av livstidsstraff, har detta behandlats i främst betänkandena 1993/94:KU30 och 2002/03:KU10.

⁷⁹ Se exempelvis betänkande 1989/90:KU30 och 1993/94:KU30.

⁸⁰ 1989/90:KU30.

⁸¹ 2002/03:KU10.

3.2 Handläggningen av livstidsärenden⁸²

Den livstidsdömde kan själv ansöka om nåd, men detta hindrar inte att regeringen på eget initiativ tar upp fallet för prövning. Även utomstående kan ansöka om nåd för den dömdes räkning. Handläggningen av livstidsärenden och övriga nådeärenden är i stort sett lika och bestämmelser härom finns i lagen (1974:579) om handläggningen av nådeärenden, som innehåller två paragrafer. Inledningsvis stadgas att nådeärenden prövas av regeringen i enlighet med vad som föreskrivs i 11 kap. 13 § första stycket regeringsformen, således en direkt hänvisning till grundlagen. Innan regeringen avgör ett nådeärende skall den, om särskild anledning föreligger, inhämta yttrande från Högsta domstolen, vilket framgår av den andra paragrafen. Detta sker dock ytterst sällan, i praktiken endast då renodlade juridiska problem dyker upp. Bortsett från dessa bestämmelser är detaljerna för handläggningsförfarandet i princip oreglerade, bortsett från att förfarandet i stort följer de principer som finns angivna i förvaltningslagen (1986:223) och i arbetsordningen för Justitiedepartementet.

Inom Justitiedepartementet handläggs nådeärendena på nådeenheten, som förebereder ärendena inför regeringens beslut. När en ansökan har kommit in registreras den, varefter en utredning påbörjas. Utredningen baserar sig på exempelvis domstolsakter som begärs in, men den kan också kompletteras med polis- och kriminalregisterutdrag. Därutöver kan ett förordnande meddelas om att en personutredning skall ske, eller att ett läkarintyg skall anskaffas i enlighet med lagen (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål. I livstidsärenden inhämtas regelmässigt ett yttrande från Kriminalvården, om inte detta bedöms sakna betydelse.⁸³ I sin tur samlar Kriminalvården in uppgifter från anstalterna samt en utredning om den dömdes psykiatriska eller psykologiska tillstånd.

När ärendet är färdigberett inom Justitiedepartementet, föredrar handläggaren ärendet för enhetschefen och därefter för justitieministern, som i sin tur föredrar ärendet inför regeringen. Först avgörs huruvida nåd alls kan meddelas vid söktillfället och om så är fallet fortsätter processen med att straffet tidsbestäms. För det tidsbestämda straffet gäller sedan de allmänna reglerna om villkorlig frigivning, det vill säga frigivning efter två tredjedelar förutsatt att den dömda inte missköter sig. Normalt infaller den här frigivningstidpunkten några år efter regeringens tidsbestämning, eftersom straffet alltid tidsbestäms med beaktande av den utslussningstid som Kriminalvården behöver för att förbereda den dömda för ett liv i frihet. Regeringens beslut om tidsbestämning genom nåd fattas vid de ordinarie regeringssammanträdena, vilka äger rum en gång i veckan. Handläggningstiden för nådeärenden varierar mycket men den är sagd att ta

---

⁸² Informationen till följande avsnitt är hämtad från regeringens hemsida, uppdaterad den 14 juni respektive 1 november 2005. Se <http://www.regeringen.se/sb/d/2296/a/12665>, <http://www.regeringen.se/sb/d/2296/a/12682>

⁸³ Genom en omorganisering den 1 januari 2006 heter Kriminalvårdsstyrelsen numera *Kriminalvården*, se prop. 2004/05:176.

omkring två månader, beräknat från det att ansökan kommer in till departementet till dess att regeringen fattar sitt beslut. Förfarandet är flexibelt och formlöst och oavsett om en nådeansökan avslås eller vinner bifall, anges aldrig någon motivering eller några skäl till beslutet.⁸⁴

3.3 Skäl och bedömningsgrunder

Eftersom nådeinstitutet är till för undantagssituationer, och regeringen efter en fri bedömning i varje enskilt ärende bestämmer ifall nåd skall medges eller inte, är det inte möjligt att tala om någon praxis i den meningen att nåd skall beviljas när vissa omständigheter är för handen.⁸⁵ Av detta följer att det endast generellt kan anges vilka omständigheter som har respektive inte har betydelse för bedömningen. I linje med syftet att nåd skall meddelas restriktivt, krävs att de skäl som åberopas som stöd för ett beviljande av nåd är starka.

Grunden för ett nådebeslut är densamma för alla ärenden, nämligen humanitära skäl. Dock påverkas nådebeslutet i livstidsärenden oftast av andra överväganden. För nåd i allmänhet beaktas framförallt de omständigheter som har inträffat efter domstolens prövning; sådant som domstolen vid domstillfället inte kunnat beakta. När nådeansökan gäller en livstidsdömd görs istället en bedömning av samtliga omständigheter i det enskilda fallet. I större utsträckning beaktas här icke-extraordinära omständigheter eftersom tanken är att den livstidsdömde förr eller senare skall frigges.

De omständigheter som enligt regeringens egen utsago alltid har stor betydelse vid beslut om nåd för en livstidsdömd är följande:⁸⁶

- *den livstidsdömdes fysiska och psykiska hälsa*
- *den livstidsdömdes skötsamhet och utveckling under anstaltsvistelsen.*
- *vilka frigivningsförberedelser som finns för den livstidsdömde*
- *vilka sociala förhållanden som råder vid den eventuella frigivningen*
- *huruvida det kan anses föreligga en risk att den livstidsdömde återfaller i brott och ifall den dömd vid kommande frigivning kan anses vara farlig för sin omgivning*
- *brottet den livstidsdömde dömdes för och omständigheterna kring detta*

---

⁸⁴ Detta anses följa av att det formellt sett inte finns en rätt till nåd.

⁸⁵ Informationen till följande avsnitt är hämtad från regeringens hemsida, uppdaterad den 1 november 2005. Se <http://www.regeringen.se/sb/d/2296/a/12682>

⁸⁶ Dessa utvecklas eller motiveras inte vidare, och inte heller hur de skall vägas mot varandra, eftersom det är regeringen som har den exklusiva rätten att besluta i varje fall.

- *hur lång tid den livstidsdömde faktiskt har varit frihetsberövad*

Utöver dessa finns även andra omständigheter som kan inverka. Ett exempel som kan ha betydelse för frågan om och när tidsbestämning skall ske och hur långt fängelsestraffet skall bli, är ifall den dömde skall utvisas efter avtjänat straff. Exempel på omständigheter som ofta åberopas men som aldrig leder till ett bifall på nådeansökan, är att den dömde uppger sig vara oskyldig till brottet, att brottet var en engångsföreteelse eller att den dömde upplever allmän otrivsel i anstalt. Detta hänger givetvis ihop med att ny ställning inte skall tas i ansvarsfrågan.

Det har alltså konstaterats att regeringen självständigt beslutar i vilka fall nåd skall och inte skall bifallas. Besluten grundas på en fri bedömning i varje ärende, vilket dock inte skall tolkas så att bedömningen får vara godtycklig. Sammanfattningsvis kan sägas att nådeinstitutet som instrument för frigivningsprövningen av livstidsdömda är ett enkelt och i princip formlöst förfarande. Det finns inte många regler som styr handläggningen och inte heller några absoluta krav på att inhämta särskild utredning. De skäl som ligger till grund för ett beslut behöver inte redovisas, vilket ger regeringen fritt utrymme för en flexibel bedömning.

3.4 Ansökan om tidsbestämning: ett nedslag år 2001

Trots att regeringen inte motiverar sina beslut, kan det vara intressant att exempelvis se hur långt ett straff tidsbestäms till vid ett bifall eller hur många gånger en ansökan tidigare fått avslag. Följande tabell baserar sig på konstitutionsutskottets senaste granskning av tidsbestämning av livstidsstraff.⁸⁷ Jag vill poängtera att detta endast är ett nedslag och inte gör anspråk på att göra verkligheten rättvisa. Alla som presenteras här är dömda för mord inklusive medhjälpsformerna.

Den vertikala kolumnen längst till vänster representerar de dömda var för sig. De fyra horisontella kolumnerna ger information om vilket år straffet börjat avtjänas, antal tidigare avslag, ifall det blev avslag eller bifall på ansökan den här gången, och slutligen övriga omständigheter som framgår av akten.

---

⁸⁷ 2002/03:KU10. År 2001 kom det in 23 ansökningar om tidsbestämning av livstidsstraff genom nåd. Dessa avsåg 21 personer. Endast en bifölls. Ett tiotal akter granskades av KU och det är dessa som ligger till grund för min tabell.

	Börjat avtjäna straffet år	Antal tidigare avslag	Bifall/Avslag den här gången	Övriga omständigheter som framgår av akten
1	1993	6	Avslag	Hade rymt under mars år 2000 och ansågs vara farlig.
2	1996	-	Avslag	Dömd för två mord. Hade i sin ansökan hänvisat till sin familj med små barn.
3	1993	1	Avslag	Ansökan återopade att personen numera var drogfri.
4	2000	-	Avslag	Ansökan gjord av annan än den dömd. Gällde en av de inblandade i Malexandermorden. Sökanden hänvisade till vad som förekommit i teve och ansåg att den dömd måste vara oskyldig.
5	1985	4	Avslag	Skyldig till mord och sexualbrott men inte velat genomgå adekvat behandling. Ansågs även föreligga stor risk för återfall.
6	1991	4	Avslag	Bortträngning ansågs föreligga.
7	1992	-	Avslag	Dömd för mord på familjemedlemmar. I ansökan återopades kontakten med barn och barnbarn.
8	1993	-	Avslag	-
9	1990	1	Avslag	Kriminalvården tillstyrkte att nåd skulle meddelas.
10	1988	3	Avslag	Kriminalvården avstyrkte ansökan. Av handlingarna framgick att personen misskött sig och begått brott under permission.
11	1995	2	Avslag	-
12	1990	3	Bifall	Livstidsstraffet tidsbestämdes till 18 år.

Det kan således konstateras att under år 2001 bifölls endast en av de 23 ansökningar som kom in till regeringen. Den dömd hade tidigare ansökt om nåd tre gånger utan framgång, men fick nu sitt straff tidsbestämt till 18 år. Enligt reglerna om villkorlig frigivning betyder detta en faktisk avtjänandetid på tolv år, således drygt ett år till i fängelse förutsatt att den dömd inte missköter sig.

Efter att ha redogjort för dagens nådeinstitut och dess möjlighet att bevilja nåd för livstidsdömda, kommer jag in på den nya ordningen, i form av den nya lagen om omvandling som börjar gälla den 1 november 2006.

4 Nådeinstitutet kompletteras

Som framgår ovan har Sverige idag ett system för livstidsdömda där regeringen ensam, genom nåd beslutar om en tidsbestämning. Under lång tid har den här ordningen ifrågasatts, särskilt eftersom en skärpt praxis under senare år kunnat konstateras. År 2000 tillsattes därför en utredning med uppgift att utreda och ge förslag till en ny ordning för prövning av frigivning av livstidsdömda.⁸⁸ Den tillsatta utredningen var således ett resultat av den ökade kritiken mot dels regeringens möjlighet att bevilja nåd såsom det enda sättet för en livstidsdömd att bli frigiven, dels det kraftigt ökade antalet utdömda livstidsstraff. Kritiken bestod även i misstanken om att det i bedömningarna hade getts, och fortfarande gavs, utrymme för politiska överväganden. Avsaknaden av motiverade beslut kan sägas vara ytterligare en anledning till att ordningen ifrågasattes, och att misstänksamheten började spira. Att det överhuvudtaget fanns misstankar om en politisk påverkan i besluten, ansågs räcka för att utreda huruvida det behövdes ett parallellt system.

I direktivet till utredningen angavs att förslaget skulle vara inriktat på att utforma ett system som stärker den livstidsdömdes rättssäkerhet genom att förbättra förutsebarheten, trots att livstidsstraffet per definition är tidsobestämt. En annan utgångspunkt för ett nytt system var att det inte skulle ske en omprövning av förhållanden som omfattades av rättskraften i en lagakraftvunnen dom.⁸⁹ I utredningen konstaterades att det, förutom dålig förutsebarhet och omotiverade beslut, fanns flera nackdelar med nådeinstitutet som enda möjlighet för livstidsdömda att bli frigivna. Särskilt nämndes oklarheten i huruvida systemet med frigivning för livstidsdömda endast genom regeringens nåd låg i linje med avsikterna bakom rättssäkerhetsgarantin i Europakonventionens artikel 5.4.⁹⁰

---

⁸⁸ Ju 2000:10, som antog namnet Utredningen om frigivningsprövning av livstidsdömda, och utmynnade i betänkandet SOU 2002:26, Frigivning från livstidsstraff.

⁸⁹ Dir. 2000:85, s. 7 ff.

⁹⁰ SOU 2002:26, s. 122. Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen) ratificerades av Sverige år 1953, men inkorporerades då inte med svensk rätt. Detta skedde först genom lagen (1994:1219) om den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Den här lagen trädde i kraft den 1 januari 1995 och den föreskriver att konventionen och dess tilläggsprotokoll skall gälla som lag här i landet. Artikel 5:4 har följande lydelse: *Var och en som berövas friheten genom arrestering eller på annat sätt skall ha rätt att påfordra att domstol snabbt prövar lagligheten av frihetsberövandet och beslutar att frige honom, om frihetsberövandet inte är lagligt.* För resonemanget kring rättssäkerhetsgarantin i art 5.4 EKMR, se nämnda utredning s. 69 ff. Som tidigare klargjorts, kommer jag inte att fördjupa mig närmare i Europakonventionens bestämmelser och huruvida våra regler, i form av nådeinstitutet och den nya lagen, förhåller sig tillräckligt väl med denna.

Den tillsatta utredningen hade vidare att ta ställning till huruvida frigivningsprövningen skulle gå ut på att omvandla livstidsstraffet till ett tidsbestämt straff som för närvarande sker genom regeringens nådebeslut, eller om prövningen skulle mynna ut i ett beslut om en viss tidpunkt för villkorlig frigivning.⁹¹ Utredningen föreslog att systemet med en frigivningsprövning för livstidsdömda inte borde leda till en tidsbestämning av straffet, utan istället till att en tidpunkt för villkorlig frigivning fastställs genom ”ett särskilt system för villkorlig frigivning för livstidsdömda”.⁹² En sådan frigivningsprövning skulle innebära att domstolen med jämna mellanrum bedömde huruvida det var dags för frigivning. Flertalet av förespråkarna för denna lösning betonade att ett sådant särskilt system skulle motverka en del av paradoxen att tidsbestämma ett livslångt straff, varigenom livstidsstraffets symbolvärde som ett tidsbestämt straff skulle kunna vidmakthållas.⁹³ I den fortsatta handläggningen ansågs emellertid ett sådant system vara alltför komplicerat att genomföra i praktiken, eftersom resten av straffpåföljdssystemet rent juridiskt-tekniskt inte är byggt enligt den grundtanken.⁹⁴ Istället utformades det slutgiltiga förslaget såsom en ordning för omvandling av fängelse på livstid till fängelse på bestämd tid.⁹⁵ I enlighet med propositionen antogs den nya lagen i februari i år.⁹⁶

4.1 Lag om omvandling av livstidsstraff till tidsbestämt straff

Nådeinstitutet står följaktligen inför en stor förändring av den delen som avser nåd av livstidsdömda. Jag kommer nu närmast att redogöra hur den nya lagen om omvandling av fängelse på livstid ser ut, med avseende på förfarandet, vilka grunder för bedömningen som tagits in samt vilka effekter detta för med sig för det nuvarande nådeinstitutet.⁹⁷

4.1.1 Lagens tillämpningsområde

Tillämpningsområdet för OmvL avser de som avtjänar fängelse på livstid i Sverige. Från detta undantas dock tillämpning av lagen för de personer som har överförs hit för verkställighet av fängelsestraff med stöd av lagen

---

⁹¹ SOU 2002:26, s. 125. Se dock dir. 2000:85, s. 9 där det uttryckligen sägs att det nya systemet inte skulle utformas som en tidsbestämning.

⁹² SOU 2002:26, s. 125 ff.

⁹³ Prop 2005/06:35, s. 21 ff. Se även remissvaren, s. 31 f.

⁹⁴ Se Lagrådsremissen den 22 juni s. 17 ff., där det konstaterades att ett sådant system skulle kräva alltför omfattande kompletterande bestämmelser avseende den villkorliga frigivningen, återfallsregleringen och att en särreglering av denna för det nya systemet i princip skulle leda till samma resultat som en tidsbestämning. Se också prop. 2005/06:35, s. 22 ff., där regeringen framhöll att ett system med omvandling sammantaget bäst tillgodoser de krav på förutsebarhet som bör eftersträvas.

⁹⁵ Prop. 2005/06:35 Lag om omvandling av fängelse på livstid.

⁹⁶ Genom riksdagsbeslut den 1 februari 2006, se riksdagsskrivelse 2005/06:145.

⁹⁷ I den fortsatta framställningen kommer jag att använda mig av förkortningen OmvL.

(1994:569) om Sveriges samarbete med de internationella tribunalerna för brott mot internationell humanitär rätt, eller lagen (2002:329) om samarbete med Internationella brottmålsdomstolen.⁹⁸

4.1.2 Ansökan om omvandling

En ansökan får enligt 3 § OmvL göras först när den dömde har avtjänat minst tio år av sitt livstidsstraff. Enligt 2 § får en ansökan om omvandling göras av den dömde eller, när det finns särskilda skäl, av Kriminalvården. Med särskilda skäl avses här att möjligheten till frigivning måste utformas så att det kommer alla livstidsdömda till godo; eftersom det enligt förslaget inte kan uteslutas att en livstidsdömd i något fall inte kommer att verka för sin egen frigivning, även när förutsättningar för en sådan finns. Risken för att den dömde anpassar sig till livet i fängelse så pass att ingen vilja eller förmåga finns att ansöka om omvandling, framhålls särskilt i förslaget som anledning till att det bör finnas en möjlighet för Kriminalvården att handla i den dömdes intresse och verka för en frigivning. Av den anledningen får ett beslut av Kriminalvården att ansöka om omvandling inte heller överklagas.⁹⁹ Huvudregeln är dock att det är den dömde själv som skall ansöka om omvandling, vilket ligger i linje med ett av förslagets grundsyften; att motivera den dömde att medverka i frigivningsprocessen och därigenom skapa förutsättningar för sin framtida anpassning i samhället.

Bestämmelsen om att minst tio år skall ha verkställts innan en ansökan görs, baserar sig på det längsta tidsbestämda straffet som kan dömas ut enligt brottsbalken. I 26 kap. 2 § brottsbalken stadgas att längsta tidsbestämda fängelsestraff är fjorton år, vilket kan dömas ut vid flerfaldig brottslighet. Enligt 26 kap. 3 § brottsbalken kan det i vissa återfallssituationer dömas ut ett fängelsestraff på arton år. För att upprätthålla livstidsstraffet såsom lagens strängaste straff, bör tiden den livstidsdömde skall avtjäna innan han blir frigiven inte understiga vad den som har dömts till det längsta tidsbestämda straffet har att avtjäna, det vill säga tolv år, två tredjedelar av arton år.¹⁰⁰

4.1.3 Handläggningen av livstidsärenden

En ansökan om omvandling kommer att handläggas vid allmän domstol. Vid handläggningen av ärendena gäller rättegångsbalken i tillämpliga delar, dock innehåller OmvL vissa kompletterande bestämmelser.¹⁰¹ Med den nya

---

⁹⁸ Se 1 § andra stycket OmvL.

⁹⁹ Prop. 2005/06:35, s. 33 f. Se även s. 59 där det anges att kriminalvårdens möjlighet att ansöka om omvandling till förmån för den livstidsdömde, skall tillämpas restriktivt.

¹⁰⁰ Prop. 2005/06:35, s. 35. Mer om hur tidsbestämningen skall gå till följer senare i uppsatsen.

¹⁰¹ Se 14 § OmvL. De kompletterande bestämmelserna motiveras av att de skall göra enskilda delar av handläggningen tydligare och lättare att överskåda, se prop. 2005/06:35, s. 50.

konstruktionen, som följaktligen avser en prövning om omvandling av fängelse på livstid som tidigare dömts ut i ett brottmål, kommer domstolens beslut att ändra en redan utdömd påföljd; den omvandlar ett tidsbestämt fängelsestraff till ett tidsbestämt dito. Med anledning av att prövningen kommer att gestalta sig som en tvåpartsprocess¹⁰² med överklagbara beslut, vilket rent faktiskt innebär en ändring av en lagakraftvunnen brottmålsdom, ansågs allmän domstol sammantaget vara det mest lämpade prövningsorganet.¹⁰³ Eftersom det är fråga om ett relativt litet antal ärenden per år¹⁰⁴ och med hänsyn till att det är viktigt med en enhetlig rättstillämpning, ansågs handläggningen behöva koncentreras till endast en domstol.¹⁰⁵ Första instansens prövning av ansökningar om omvandling av livstidsstraff, kommer alla att tas upp av en enda domstol; Örebro tingsrätt.¹⁰⁶ Anledningen till placeringen i Örebro var flera, bland annat nämndes tingsrättens storlek, förberedelse och geografiska läge som avgörande för beslutet.¹⁰⁷

Såväl förslaget om allmän domstol som valet av den, bemöttes med blandad kritik i remissvaren till betänkandet. De instanser som uttalat sig negativt har i flertalet fall menat att allmän domstol inte vanligtvis gör den sortens bedömningar som kommer att aktualiseras i en omvandlingsprövning. Samtidigt framhölls det från andra håll att en allmän domstol medför en öppenhet och offentlighet, vilka är viktiga för insynen i ordningen.¹⁰⁸ Den fortsatta frågan avseende lämpligheten i att koncentrera alla frigivningsprövningar till en enda domstol, fick även den ett blandat mottagande. I flertalet fall ansågs en koncentration vara en förutsättning för att kunna döma med en tillräcklig kompetens eftersom en omvandlingsprövning innebär en ny sorts mål. De som inte förespråkade en koncentration menade att den tingsrätt som ursprungligen dömt till livstid också borde vara den som prövar ansökan om omvandling, eftersom den har störst möjlighet att göra en rättvis bedömning. Kravet på lokal förankring lades också fram som en anledning.¹⁰⁹

Den nya ordningen innebär att livstidsdömda skall ges möjlighet till en domstolsprövning som, om domstolen utifrån ett visst antal uti lag givna kriterier finner det riktigt, omvandlar livstidsstraffet till ett tidsbestämt straff. En annan utgångspunkt är att den nya lagen inte generellt bör innebära en förändring avseende verkställighetstiden jämfört med vad som

---

¹⁰² Åklagaren blir den dömdes motpart, och den dömde har rätt till ett offentligt biträde om det inte måste antas att behov av biträde saknas, se 7, 8 §§ OmvL. Åklagarens uppgift består främst i att ge de kriterier som prövningen omfattar, en allsidig belysning. Vidare skall härigenom särskilt samhällsintresset bevakas, se prop. 2005/06:35, s. 61.

¹⁰³ Prop. 2005/06:35, s. 25 f.

¹⁰⁴ Idag får regeringen enligt sin hemsida om året in ca 30 stycken ansökningar om nåd från livstidsfångar.

¹⁰⁵ Prop. 2005/06:35, s. 26 f.

¹⁰⁶ Se 6 § OmvL samt SOU 2002:26, s. 142 ff. som föreslog Stockholms tingsrätt, medan valet i prop. 2005/06:35, s. 24 ff. föll på Örebro tingsrätt.

¹⁰⁷ Prop. 2005/06:35, s. 26 f., men se även hur Örebro tingsrätt säljer in sig själv i remissvaren, s. 51 ff.

¹⁰⁸ Se remissvaren, s. 46 ff.

¹⁰⁹ Se remissvaren, s. 46 ff.

gäller idag. Samtidigt bör det inte heller, med hänsyn till att livstidsstraffets symbolvärde som tidsbestämt straff, innebära att någon bortre gräns i tiden för frigivning ställs upp.¹¹⁰ Meningen är istället att det enbart är förfarandet som skall förändras.

Enligt 4 § skall en omvandling av livstidsstraffet göras i två led; först görs en *omvandlingsprövning* och, om denna utfaller positivt, följer ett beslut om *tidsbestämning*.

4.1.4 Bedömningsgrunder för omvandlingsprövning

Genom omvandlingsprövningen bedöms huruvida det föreligger skäl att frånga livstidsstraffet till förmån för ett tidsbestämt fängelsestraff.¹¹¹ Därför är det av stor vikt vilka aspekter som skall vägas in när domstolen beslutar om tidsbestämning. Bedömningen skall ske utifrån kriterier fastställda i lag, såsom följer av nedan.

- *den tid som den dömda har avtjänat och de omständigheter som enligt domen legat till grund för straffmätningen*

En obestridlig utgångspunkt enligt förslaget är att omvandlingsprövningen inte får innebära en omprövning av sådana förhållanden som omfattas av rättskraften i en lagakraftvunnen dom. Ytterligare utredning och bevisning rörande själva gärningen som ligger till grund för livstidsstraffet skall därför inte inkluderas. Utgångspunkten är att brottets straffvärde är fängelse på livstid såsom fastslagits i den ursprungliga, lagakraftvunna domen, varför det inte skall göras en ny straffmätning vid omvandlingsprövningen. Eftersom ett utdömt livstidsstraff kan avse brott av olika karaktär och svårhetsgrad, skall huvudregeln vid jämförelsen vara att ett grövre brott skall leda till att längre tid avtjänas innan en omvandling kan göras.¹¹² Primärt skall prövningen grundas på förhållanden som inträffat efter domen.

- *riskan för återfall i allvarlig brottslighet*

Inför prövningen bör domstolen regelmässigt, om det inte framstår som uppenbart obehövt, i enlighet med 10 § OmvL inhämta utredning med utlåtande om risken för återfall, varefter domstolen själv gör en bedömning av återfallsrisken. Risken för återfall skall bedömas från fall till fall men

---

¹¹⁰ Prop. 2005/06:35, s. 20 f.

¹¹¹ Omvandlingsprövningen regleras i 4 § OmvL. För respektive motiveringar se prop. 2005/06:35, s. 36-41 och 60 ff.

¹¹² Prop. 2005/06:35, s. 38 och s. 60.

klart är att såvida domstolen finner en konkret och beaktansvärd risk för återfall, skall ansökan om omvandling avslås. Underlaget för återfallsrisken kan utöver själva riskutredningen,¹¹³ bestå även av annat material som domstolen har möjlighet att hämta in, exempelvis yttranden från Kriminalvården.¹¹⁴ Intentionen är att minska risken för att den dömde skall begå ytterligare brott, det vill säga bedömningen syftar ytterst till att förhindra allvarlig brottslighet.¹¹⁵ I enlighet med reglerna i rättegångsbalken åvilar det domstolen en allmän skyldighet att se till att ärendet blir så utrett som dess beskaffenhet kräver. Det ankommer således på domstolen att inhämta det material som behövs för att göra en adekvat bedömning.

- *om den dömde har åsidosatt vad som gäller under verkställigheten och om den dömde medverkat till att främja sin anpassning i samhället*

Exempel på åsidosättanden som här avses är rymningar, rymningsförsök, våld eller hot mot tjänsteman eller annan intagen.¹¹⁶ I detta finns ett incitament för att den dömde skall sköta sig under verkställighetstiden samtidigt som det skapas förutsättningar för den dömde att själv medverka till en positiv utveckling och förbättrade frigivningsförhållanden. Dock skall skötsamheten i sig inte utgöra en självständig bedömningsgrund eftersom det under dessa förhållanden kan befaras att skötsamheten blir spekulativ. Däremot skall beaktas ifall den dömde har åsidosatt vad som gäller för verkställigheten, såsom en reaktion på försummelsen.¹¹⁷ Enstaka regelbrott bör inte påverka bedömningen, liksom när under verkställigheten överträdelsen skett, eftersom hänsyn måste tas till att den dömde har varit intagen så länge när en prövning görs. Bedömningen av hur den dömde har medverkat till sin återanpassning skall vidare göras utifrån den dömdes personliga förutsättningar.¹¹⁸

Hur dessa kriterier skall vägas mot varandra sägs inget uttryckligen om i lagtexten. Utgångspunkten är att domstolen skall göra en helhetsbedömning, utifrån nämnda kriterier, för att se om de tillsammans utgör tillräckliga förutsättningar att tidsbestämma livstidsstraffet.¹¹⁹

Såvida ansökan avslås, får en ny ansökan göras tidigast ett år efter att avslagsbeslutet vunnit laga kraft. Att den dömde får begära en omprövning efter ett år, motiveras i förslaget med att det är såväl ändamålsenligt som

---

¹¹³ Vilka instrument eller tester som skall ligga till grund för riskutlåtandet skall avgöras av den ansvariga myndigheten (vilken dock inte är utsedd än), väsentligt är dock att det framgår hur stor risken för återfall är och vilka riskfaktorerna är samt hur dessa kan motverkas, se prop. 2005/06:35, s. 63.

¹¹⁴ Prop. 2005/06:35, s. 60.

¹¹⁵ Prop. 2005/06:35, s. 39 där det framhålls att det inte handlar om att förutsäga risken, utan istället att förhindra våldshandlingar, varvid intresset av samhällsskydd framhålls.

¹¹⁶ Prop. 2005/06:35, s. 60.

¹¹⁷ Prop. 2005/06:35, s. 40.

¹¹⁸ Prop. 2005/06:35, s. 40 f.

¹¹⁹ Prop. 2005/06:35, s. 60.

rimligt att det ges en kontinuerlig omprövning av frihetsberövandet.¹²⁰ Det finns också en möjlighet att överklaga tingsrättens beslut, enligt reglerna i rättegångsbalken, vilket jag återkommer till senare i uppsatsen. Dock får en ny omprövning alltså inte göras förrän det har gått ett år efter att även hovrättens beslut vunnit laga kraft. Ett bifall till en ansökan om omvandlingsprövning däremot, leder till att straffet tidsbestäms.

4.1.5 Tidsbestämningen

Ett bifall till en ansökan om omvandling leder enligt 4 § andra stycket till att ett tidsbestämt fängelsestraff skall ersätta livstidsstraffet. Själva tidsbestämningen, det vill säga vad det tidsbestämda straffet skall bestämmas till, görs i nästa led som regleras i tredje stycket i nämnda paragraf. Detta stadgar att tidsbestämningen skall göras med utgångspunkt från den tid som den dömden har avtjänat och med beaktande av reglerna om villkorlig frigivning samt den dömdes behov av åtgärder för att underlätta övergången till ett liv i frihet. Längden på fängelsestraffet får inte bestämmas till lägre än vad som är möjligt att döma ut som tidsbestämt. Anledningen härtill är att livstidsstraffet är lagens strängaste straff, varför en frigivning från detta inte borde vara möjlig tidigare än vad som kan ske från ett tidsbestämt straff. Tingsrätten avgör frågan om omvandling, det vill säga prövningen och den eventuella tidsbestämningen, bestående av en lagfaren domare och tre nämndemän och deras avgörande sker genom ett beslut.¹²¹

Angående tidsbestämningen kommer här ett principiellt påpekande: I utredningen diskuteras hur långt eller kort ett från livstid omvandlat till tidsbestämt straff skall vara.¹²² Den gör bedömningen att ett omvandlat straff inte bör understiga det längsta tidsbestämda fängelsestraff som kan utdömas, det vill säga 18 år med villkorlig frigivning efter två tredjedelar, det vill säga tolv år. Ifall den enda begränsning som görs är att tiden inte får understiga 18 år, kan man fråga sig ifall precis 18 år vore på sin plats. I praktiken leder detta till att ett livstidsstraff blir lika mycket värt som det längsta möjliga tidsbestämda straffet, som enligt brottsbalken är 18 år vid vissa återfallssituationer. Detta kan inte alls vara meningen eftersom ett livstidsstraff bör vara lagens strängaste straff, såväl i teorin som i praktiken. I konsekvensens namn borde det alltså, vid ett bibehållet livstidsstraff som här är fråga om, inte vara möjligt att få ett tidsbestämt straff understigande *eller lika med* lagens längsta tidsbestämda straff. Det måste finnas en klar skillnad mellan ett tidsbestämt straff och ett livstidsstraff. Såsom förslaget är utformat är det teoretiskt möjligt att en livstidsdömd sitter i fängelse lika länge som en annan har fått tidsbestämt straff på.¹²³

---

¹²⁰ Prop. 2005/06:35, s. 36.

¹²¹ Se 13 § OmvL.

¹²² SOU 2002:26, s. 147 f.

¹²³ Ett liknande resonemang finns i prop. 2005/06:35, s. 42.

4.2 Möjlighet till nåd kvarstår

Avsikten med den nya konstruktionen för omvandling av livstidsfängelse är inte att avskaffa möjligheten för regeringen att benåda livstidsfångar. Den här möjligheten enligt regeringsformen påverkas således inte utan regeringen kommer även i fortsättningen att kunna benåda livstidsdömda. Att nådeinstitutet fortfarande skall vara öppet för livstidsdömda och kunna användas framför allt när så kallade egentliga nådeskäl är för handen, understryks på flera ställen i förarbetena.¹²⁴ I propositionen ges utöver detta ett annat exempel på när regeringens beslut om nåd fortfarande kommer att vara den enda möjligheten: fall då ett livstidsstraff kan komma att omvandlas till en annan påföljd, såsom rättspsykiatrisk vård. För de fallen kommer regeringens nåd fortfarande att vara den enda möjligheten till frigivning.¹²⁵

Det förtydligas således att det i praktiken kommer att existera två parallella system varigenom en livstidsdömd kan få sitt straff tidsbestämt; dels inom ramen för OmvL, dels genom regeringsformens bestämmelse om nåd.¹²⁶ Detta betyder att den livstidsdömd i princip kan ansöka om omvandling samma dag som han ansöker om nåd. För det fall den livstidsdömd genom nåd har fått sitt straff tidsbestämt, blir däremot inte lagen om omvandling längre aktuell, eftersom den endast har att omvandla från livstid till bestämd tid.¹²⁷ Vice versa; om OmvL har använts till att tidsbestämma ett fängelsestraff, utgör detta inget hinder för regeringen att meddela nåd enligt regeringsformen. Dock blir utgångspunkten för nåden det tidsbestämda straff som domstolen genom lag beslutat om.¹²⁸

I remissvaren uttrycktes från vissa håll rädsla för att de parallella systemen skulle komma att utveckla varsin praxis. Trots det betonas i förslaget att regeringens möjlighet att benåda är helt diskretionär och att det därför inte är alltigenom rättvisande att tala om en praxis, varför regeringens nåd inte blir jämförbart med domstolens beslut i omvandlingsprövningar.¹²⁹ Det är fråga om två olika ordningar, med två olika förfaranden för att tidsbestämma ett livstidsstraff samt med två olika ändamål. Med detta torde menas att de två systemen inte skall sammanblandas; det ena är allmänt, det andra är särskilt. Därutöver betonas att en av utgångspunkterna för regeringens förslag, är att den livstidsdömd i första hand skall vilja ansöka om omvandling hos domstolen enligt den nya lagen, detta för att bland annat ges möjlighet till ett motiverat beslut.¹³⁰ OmvL skall på detta sätt framstå som det mest förmånliga för den livstidsdömd.

---

¹²⁴ SOU 2002:26, s. 13 och s. 122. Här framhålls att det traditionella nådeinstitutet skall finnas till för de fall när s.k. egentliga nådeskäl finns, som exempelvis svår sjukdom.

¹²⁵ Prop. 2005/06:35, s. 23 f.

¹²⁶ 1 § tredje stycket OmvL.

¹²⁷ 1 § första stycket OmvL.

¹²⁸ Prop. 2005/06:35, s. 28.

¹²⁹ Prop. 2005/06:35, s. 28.

¹³⁰ Prop. 2005/06:35, s. 28.

4.3 Målsägandens roll i omvandlingsprövningen

Frågan huruvida målsäganden¹³¹ skall få ses som part i omvandlingsprövningen belystes när Lagrådet tog upp detta i sitt svar på lagrådsremissen. De ansåg att eftersom ett omvandlingsärende i sak inte går ut på annat än att pröva huruvida förutsättningar föreligger för att bestämma en ny påföljd för brott som den dömda tidigare fällts till ansvar för, skall en målsägande få ställning som part även i en omvandlingsprövning.¹³²

Lagrådet ansåg följaktligen att en sådan ställning vore naturlig att ge målsäganden eftersom målsäganden är part när den ursprungliga påföljden fastställs. I svaret på remissen gav lagrådet dock inget konkret förslag över vilken roll det skulle röra sig om. I efterhand har exempelvis sagts att ifall det skulle föreligga en reell hotbild mot den målsägande från den dömdes sida, vore det mer tveksamt om det i så fall skulle kunna bli aktuellt med omvandling. Det är däremot inte sannolikt att den målsägande skall kunna förhindra att en person blir frigiven eller får ett tidsbestämt straff. Det var således aldrig fråga om att målsäganden ansågs vara berättigad till en slags vetorätt, utan snarare att målsäganden skulle få en rätt att lämna synpunkter i omvandlingsprocessen. Från flera håll har det ansetts riskfyllt att lämna ett för stort utrymme åt målsäganden i en omvandlingsprocess. I stort har det rört sig om en rädsla för att omvandlingsprocessen skall likna de nådeprocesser som finns i USA, där brottsofferorganisationerna har mycket att säga till om under processen och därigenom har stora möjligheter att påverka nådebesluten. Att ge målsägande en roll i processen har också ansetts medföra en risk att hämnden ges ökat utrymme i svensk rättsskipning. Att svensk rätt på det här sättet skulle använda sig av hämnd som en styrande princip vid tidsbestämningen, har även det ansetts främmande.¹³³

I propositionen fastslås dock att det finns flera skäl till att en målsägande inte bör få ställning som part i omvandlingsprocessen.¹³⁴ Exempelvis får de skäl som kan finnas bakom målsägandens befogenheter i den ursprungliga rättegången, inte samma relevans vid en omvandlingsprövning eftersom ansvarsfrågan redan är avgjord.¹³⁵ Vidare hänvisas till syftet bakom omvandlingsprövningen, som består i att bedöma huruvida det föreligger skäl att frångå livstidsfängelse till förmån för ett tidsbestämt fängelsestraff, snarare än att belysa gärningens konsekvenser mer än vad som framgår av

---

¹³¹ Med målsägandens avses här den mot vilken ett brott blivit begånget eller den som därav blivit förnärad eller lidit skada, exempelvis anhörig. Den anhöriga kan också ses som ett brottsoffer.

¹³² Se lagrådets yttrande på lagrådsremissen.

¹³³ Domkretsens, *Tydligare regler vid omvandling av livstidsstraff*, nr 3 2005.

¹³⁴ Prop. 2005/06:35, s. 46 f.

¹³⁵ Här avses enligt förslaget de processuella befogenheter, såsom subsidiär åtalsrätt och möjlighet till överklagan, som tillkommer målsäganden under den ursprungliga rättegången, se prop. 2005/06:35, s. 46.

domen.¹³⁶ Detta skulle dock inte hindra att en målsägande kan lämna uppgifter av betydelse, men inte som part, utan som vittne.¹³⁷

---

¹³⁶ Prop. 2005/06:35, s. 46 f.

¹³⁷ Prop. 2005/06:35, s. 47.

5 En jämförelse av nådeinstitutet och OmvL

Meningen med den nya ordningen är såsom ovan redogjorts för, att modernisera ett gammalt förfarande. Rättssäkerhetsaspekten skall stå i förgrunden och tydligheten i systemet öka samtidigt som de negativa effekterna av livstidsstraffet härigenom skall motverkas så långt möjligt.

Innan jag kommer in på nämnda jämförelse anser jag det dock vara tvunget, i strävan att förhindra begreppsförvirring, att klara ut grundläggande skillnader mellan nåd och omvandling. Det fungerar också som en sammanfattning av de två föregående kapitlen.

5.1 Skillnaden mellan nåd och omvandling

Här skall kort redogöras för den praktiska skillnaden mellan innebörden av *frigivning av livstidsdömda genom OmvL* och *frigivning av livstidsdömda genom regeringens nåd*, det vill säga skillnaden mellan den nya lagen och det nådeinstitut vi har idag.

Regeringens rätt att benåda är grundlagsstadgad och följer av 11 kap. 13 § första stycket regeringsformen. Den nya lagen berör inte hela området för regeringens benådningsrätt utan avser istället endast den del som handlar om frigivningen av livstidsdömda. På sätt och vis kan sägas att den nya lagen avser frigivning genom domstols benådning, eftersom omvandlingsprövningen i praktiken får samma verkan som ett nådebeslut med åtföljande tidsbestämning av regeringen. Dock vore det missvisande eftersom grunden att bevilja nåd i juridisk mening tillkommer regeringen enligt regeringsformen. Ett härtill kompletterande förfarande, såsom en parallell lag om omvandling, bör av samma anledning inte benämnas nåd utan istället kallas vid dess riktiga namn; en omvandlingsprövning följt av tidsbestämning av fängelse på livstid. Följaktligen, vad den nya lagen i själva verket föreskriver är att domstolen skall besluta om en tidsbestämning av livstidsstraffet, inte om nåd. I praktiken kommer domstolens beslut att utfalla som och få verkan av, ett beslut om nåd. Lagen om omvandling utgör således ett eget system vid sidan av nådeinstitutet. Regeringens möjlighet att bevilja nåd är inte avsett att påverkas.

Intentionen bakom OmvL verkar således inte först och främst vara att beskära regeringens rätt att benåda, utan snarare att avlasta regeringen eftersom arbetsbördan ökar i takt med att fler och fler döms till fängelse på livstid. En tänkbar påverkan av OmvL är att antalet nådeärenden hos regeringen minskar. För de livstidsdömda som ännu inte har avtjänat tio års fängelse, kvarstår dock nåd från regeringen såsom enda möjlighet att bli frigiven, men eftersom senare års praxis visar att det oftast kräver längre

avtjänandetid än så, torde flertalet vänta tills en ansökan om omvandling kan lämnas in.

Av samma anledning är OmvL inte avsedd att i första hand jämföras med regeringens möjlighet att bevilja nåd, även om detta utan tvivel framstår som ofrånkomligt. När vi nu ställer de båda systemen mot varandra, bör det frågas på vilket sätt den nya lagen kommer att bidra med en ökad rättssäkerhet, samtidigt som allmänhetens förtroende för rättssystemet kan behållas, som inte kan uppnås genom regeringens nådebeslut. Eftersom lagen skall ses som ett komplement till nådeinstitutet är det viktigt att det som regeringens nådeförfarande saknar, istället kan uppnås genom lagen.

5.2 Nåd eller OmvL – en jämförelse utifrån rättssäkerhet och allmänt förtroende

Som jag inledningsvis framhöll i mina frågeställningar, blir utgångspunkterna för min jämförelse rättssäkerheten för den livstidsdömde respektive allmänhetens förtroende för rättssystemet.

5.2.1 Rättssäkerheten

Innebörden av rättssäkerhetsbegreppet är omtvistat. Mycket översiktligt skall jag visa två helt olika uppfattningar om vilket innehåll begreppet rättssäkerhet har.

Nils Jareborg har en snäv definition av vad han anser att rättssäkerhet omfattar. Han menar att rättssäkerhet innebär förutsebarhet. Det som avses här är en förutsebarhet i rättsliga beslut, det vill säga att man skall kunna förutse utgången av ett sådant rättsligt beslut.¹³⁸ Detta begränsar Jareborgs rättssäkerhetsbegrepp till att avse själva egenskapen hos den legala maktutövningen; denna skall vara förutsebar och får inte vara godtycklig.¹³⁹ Inget sikte tas dock på det konkreta innehållet av en lagregel. Att något är förutsebart, skall enligt Jareborg skiljas från vad som kan sägas främja förutsebarheten, såsom klara och tydliga lagregler kan göra. Exempel på detta är legalitetsprincipen, vilken främjar rättssäkerheten men för den sakens skull i sig inte utgör rättssäkerhet.¹⁴⁰

Till skillnad från Jareborg anser Aleksander Peczenik att rättssäkerhetsbegreppet utöver förutsebarhet i rättsliga beslut, måste innehålla ett krav på etisk godtagbarhet.¹⁴¹ Peczenik ser till en lagregels konkreta innehåll och uppställer krav på att detta måste vara godtagbart även ur en etisk synvinkel. Rättssäkerhet utgör enligt Peczeniks modell

---

¹³⁸ Nils Jareborg, *Straffrättsideologiska fragment*, Uppsala 1992 (cit. Jareborg), s. 81 ff.

¹³⁹ Jareborg, s. 82.

¹⁴⁰ Jareborg, s. 82.

¹⁴¹ Aleksander Peczenik, *”Rätten och förnuftet”*, Lund 1988 (cit. Peczenik), s. 48 ff.

resultatet av den avvägning som måste göras mellan förutsebarheten och den etiska godtagbarheten. Förutsebarheten skall lagstiftaren ansvara för, medan uppgiften att ur etisk synvinkel godta rättens innehåll, tillfaller domaren genom den korrigerande tolkning han måste utföra när han tillämpar lagen. Det skall vara ofrånkomligt att domaren gör en korrigerande tolkning.¹⁴² Peczenik försvarar den här arbetsfördelningen med att lagstiftaren har svårt att förutse alla konkreta fall som skall omfattas av hans lagregel, medan domaren redan är van vid att tillämpa lagen i praktiken.¹⁴³

I den här uppsatsen ger jag, för enkelhetens skull, rättssäkerhet innebörden av en förutsebarhet; den tydlighet som krävs för att den livstidsdömde skall kunna förutse sin frigivning. I det följande kommer att urskiljas de faktorer som i den nya lagen på ett bättre sätt tillvaratar och främjar rättssäkerheten för den livstidsdömde, jämfört med dagens nådeinstitut.

5.2.1.1 Lagreglerade bedömningskriterier

I dagens system där regeringen beviljar nåd är det svårt för den livstidsdömde att på förhand förutse vad som krävs för att bli benådad. Detta eftersom det inte finns reglerat någonstans vilka hänsyn som skall tas vid bedömningen; att regeringen ställer upp allmänna kriterier men inte närmare går in och tar ställning, kan inte ses som att kriterierna är fastställda. En fördel är däremot att förfarandet är förhållandevis enkelt och formlöst.

Kravet på en sådan förutsebarhet kan uppfyllas genom att kriterierna som skall beaktas vid frigivningsprövningen så tydligt som möjligt regleras i lag. Eftersom regleringen i OmvL går ut på att fastställa vilka faktorer som skall beaktas i en omvandlingsprövning, får detta anses bidra till större förutsebarhet. Det är främst med hänsyn till kravet på förutsebarhet en stor fördel att formerna för en frigivningsprövning finns reglerat i lag, jämfört med nådeinstitutet. Eftersom ett av kriterierna är att omständigheterna kring brottet skall vägas in även i omvandlingsprövningen har det framförts en risk för att denna kommer uppfattas som en ny rättegång tio år efter den ursprungliga. I förarbetena sägs dock uttryckligen att domstolen inte skall bedöma brottets straffvärde på nytt.¹⁴⁴ Sammantaget får det därför anses visat att de lagreglerade bedömningskriterier som finns i OmvL på ett bättre sätt än nådeinstitutet tillvaratar och bidrar till en ökad rättssäkerhet för den livstidsdömde.

5.2.1.2 Motiverade beslut

Regeringens beslut motiveras inte, oavsett bifall eller avslag, vilket gör det omöjligt att ta reda på varför beslutet blev som det blev. Att besluten inte motiveras leder även till att det inte heller har skapats en enhetlig praxis.

---

¹⁴² Peczenik, s. 49 f.

¹⁴³ Peczenik, s. 51.

¹⁴⁴ Prop. 2005/06:35, s. 36 ff.

Eftersom det är regeringen som tar beslutet har det med anledning av detta ansetts föreligga en risk att politiska intressen kan spela in.¹⁴⁵

Av OmvL följer att domstolens beslut skall vara motiverade.¹⁴⁶ I förarbetena anses det vara väsentligt att det genom beslutet framgår varför en frigivning inte kan komma i fråga, så att den dömde skall kunna vidta lämpliga åtgärder för att uppnå ett bättre resultat vid nästa provningstillfälle.¹⁴⁷ Genom OmvL blir det således möjligt att få reda på de överväganden som gjorts och vars resultat har legat till grund för beslutet. I sin tur leder detta till att en praxis utvecklas, eftersom det i varje fall klargörs vilka faktorer som har haft betydelse och inverkat på bedömningen. Det faktum att omvandlingsprövningen koncentreras till en tingsrätt leder dessutom till en så enhetlig rättstillämpning som möjligt, vilket är positivt ur rättssäkerhetssynpunkt.

5.2.1.3 Rätten till överprövning

Som framgått tidigare kan regeringens beslut om nåd inte överprövas. Enligt OmvL finns däremot rätt att överklaga domstolens beslut, i enlighet med reglerna om brottmål i rättegångsbalken.¹⁴⁸ För ett beslut av Örebro tingsrätt gäller att det finns det en möjlighet att överklaga till Göta hovrätt. Länken till de motiverade besluten torde vara stark; en förutsättning för att kunna överklaga är att det av beslutet framgår vad som legat till grund för ställningstagandet.

Behovet av överklagandemöjligheter får dock anses minska i viss mån redan genom att omprövning kan ske ett år efter att beslutet om avslag vunnit laga kraft. Av den anledningen avstår möjligen ett flertal från att överklaga, för att istället ompröva ansökan om omvandling efter ett år.

5.2.1.4 Slutsats

Mot bakgrund av genomgången ovan kan konstateras att OmvL innebär en positiv förändring för den livstidsdömdes rättssäkerhet. Den torde göra det lättare för den dömde att förutse sin frigivning, eftersom bedömningskriterierna är tydligt angivna i lag samtidigt som besluten alltid

---

¹⁴⁵ Uppfattningen har uttryckts från flera håll, se exempelvis SOU 2002:26, s. 122. Motsatt uppfattning ger Riksåklagaren och Åklagarmyndigheten i Stockholm uttryck för i remissvaren på betänkandet, se s. 11 respektive s. 30; här anses att ett visst utrymme för politiska intressen accepteras eftersom det rör sig om en sådan svår bedömning.

¹⁴⁶ En bestämmelse om motiverade beslut finns inte uttryckligen i OmvL, men av dess 13 § följer att rättens avgörande sker genom beslut, varvid 30 kap. 1, 10 §§ rättegångsbalken blir tillämpliga, varifrån hänvisas till kapitlets 5 § som anger att domskälen skall redovisas.

¹⁴⁷ SOU 2002:26, s. 153 f. I remissvaren ansågs det vara minst lika viktigt att, ur ett samhällsperspektiv och inte minst ur ett brottofferperspektiv, motivera även de beslut som medger en omvandling, se remissvaren s. 61.

¹⁴⁸ Rättegångsbalkens regler om överklagande av tingsrättens beslut finns i kap. 49 respektive 52; tingsrättens beslut får utan provningstillstånd överklagas till hovrätten. Hovrättens beslut får i sin tur överklagas till Högsta domstolen om provningstillstånd medges i enlighet med kap. 54 i rättegångsbalken.

motiveras. Trots att livstidsstraffet är en tidsbestämd påföljd kan den dömda räkna med att frigges när vissa förutsättningar är uppfyllda. Visserligen kvarstår ett fängelsestraff på obestämd tid, avseende tiden innan ett beslut om omvandling tas, men själva frigivningen blir mer förutsebar än tidigare eftersom det tydliggörs vad som krävs för en sådan.

Det kan dock ifrågasättas ifall det, ur den dömdes perspektiv, någonsin kan anses vara rättssäkert med ett livstidsstraff, hur klara och tydliga reglerna för en tidsbestämning än är. Framförallt framstår det som en paradox, en omöjlig ekvation, att ett tidsbestämt straff skall kunna vara förutsebart.

5.2.2 Förtroendet för rättssystemet

Vad som menas med allmänhetens tilltro och förtroende för rättssystemet, kan allmänt sägas vara att om ett straffsystem skall kunna vinna tillämpning och accepteras av folk i allmänhet, krävs att det är enkelt och utmärks av en klarhet.¹⁴⁹ För detta fordras att människor i allmänhet upplever att de lever i ett rättssamhälle där brott leder till ett tillräckligt strängt ingripande från samhällets sida.¹⁵⁰ Att systemet i slutändan uppfattas som rättvist och rimligt blir således väsentligt.¹⁵¹ Det här torde vara en god utgångspunkt även för en enskild lag som OmvL är. Allmänhetens förtroende ges således här betydelsen av konsekvensen av införandet av OmvL, det vill säga vad den nya lagen leder till med avseende på det allmänna rättsmedvetandet. I det följande kommer den nya lagen analyseras för att utröna huruvida den på ett bättre sätt tillvaratar och verkar för allmänhetens förtroende, jämfört med vad dagens nådeinstitut gör.

Betydelsen av förtroende och tilltron till vårt rättssystem hänger i viss mån samman med rättssäkerhetsbegreppet eftersom ett system som anses rättssäkert samtidigt får förtroende från allmänheten, i form av rättstrygghet, vilket av vissa anses ingå i det vidare begreppet av rättssäkerhet. Det blir således viktigt med en förutsebarhet även för att vinna allmänhetens förtroende. Av den anledningen kan några av faktorerna som har betydelse för allmänhetens förtroende för rättssystemet, ha sin motsvarighet under rubriken för rättssäkerhet. Bland annat kan en lag med reglerade bedömningskriterier verka främjande för såväl rättssäkerheten som förtroendet för rättssystemet, fast av olika anledningar; förutsebarheten av frigivningen blir avgörande för den livstidsdömdes rättssäkerhet, insynen i en annars stängd process blir avgörande för allmänhetens förtroende.

---

¹⁴⁹ SOU 1995:91 Del II, s. 55 f., där detta benämns som en klarhetsprincip, men är egentligen allmänhetens princip om förutsebarhet motsvarandes den för livstidsdömda.

¹⁵⁰ SOU 1986:13 Del 1, s. 17. Huvudbetänkande av fängelsestraffkommittén vars utredning *Påföljd för brott*, lades till grund för reformen av brottsbalken som trädde ikraft i januari 1989. Här fördes principiella diskussioner kring hur ett påföljdssystem bör vara för att tillgodose allmänhetens förtroende för rättssystemet.

¹⁵¹ Prop. 1987/88:120, s. 36.

5.2.2.1 Klarheten

En faktor som är av betydelse för allmänhetens förtroende är som tidigare nämnts klarheten. Med detta menas att allmänheten måste ha en klar bild av innehållet och innebörden av en lag, med andra ord vad den för med sig. Detta ställer naturligtvis höga krav på klarhet, såväl det öppet skriftliga som det bakomliggande syftet, från systemets sida. Klarheten i sistnämnda fall handlar om att systemet inte får utge sig för att vara något annat än vad det är för att uppfattas som trovärdigt, något som jag återkommer till nedan.

Dagens nådeinstitut kan knappast utmärkas av klarhet gentemot allmänheten. De hänsyn som framhålls generellt vara av betydelse vid bedömningen framstår som svävande, till stor del för att det uttryckligen är upp till regeringen att fritt bedöma i varje enskilt ärende ifall nåd skall medges eller ej. Av den anledningen finns det ingen egentlig praxis, varför det i praktiken varken blir möjligt för allmänheten att följa eller förstå varför regeringen beslutat som den har gjort.

Kriterierna fastslagna i lag samt motiverade beslut verkar, förutom rättssäkerhet för den livstidsdömde, i positiv riktning för allmänhetens förtroende. Detta eftersom det blir tydligt och synligt för alla och envar vilka kriterier som hänsyn tas till. Dessutom bidrar de efter en tid, då praxis utvecklats, förhoppningsvis till en ökad klarhet. Vidare torde en ökad klarhet inte leda till några misstankar om beslut i enlighet med rådande opinionsvind, utan snarare motverka sådana.

5.2.2.2 Konsekventa och öppna beslut

En tilltro kan också kännetecknas av en kontinuitet, inga snabba eller förhastade förändringar. Även logiken i ett förslag, hur det framställs och argumenteras för är faktorer som ökar allmänhetens tilltro. Ett annat krav som därmed blir av betydelse för allmänhetens förtroende för systemet är att det skall råda en konsekvens inom systemet, så att allmänheten kan lita på att de regler som finns och de beslut som meddelas, också följs.¹⁵²

Det finns ingen som bevakar samhällets intresse när regeringen idag prövar frågan om nåd. I den nya lagen ankommer det dock på åklagaren, att genom en allsidig belysning av de kriterier som omvandlingsprövningen handlar om, bevaka just samhällsintresset.¹⁵³ Detta eftersom prövningen utformas som tvåpartsprocess mellan den dömde med sitt offentliga biträde och åklagaren. Vidare skall nämndemän medverka i tingsrättens beslut om omvandling, vilket enligt förslaget utgör en garanti för att allmänna värderingar beaktas och bidrar till att upprätthålla förtroendet för systemet.¹⁵⁴ Att prövningen på detta sätt bidrar till att allmänhetens insyn

---

¹⁵² SOU 1995:91 Del II, s. 57.

¹⁵³ Prop. 2005/06:35, s. 61.

¹⁵⁴ Prop. 2005/06:35, s. 53 f. Detta blir dock inte ett obligatorium för den eventuella prövningen i hovrätten, vilken inte kräver prövningstillstånd.

ökar, eller åtminstone inte minskar, får ses som positivt ur ett förtroendeperspektiv.

För konsekvensens skull är det vidare viktigt att det råder proportionalitet mellan det begångna brottet och det straff som skall verkställas. Denna *proportionalitetsprincip* är av stor betydelse för att straffsystemet skall kunna uppfattas som rättvist.¹⁵⁵ För att ett straffsystem skall godtas av folk i allmänhet måste det vara enkelt och kännetecknas av den ovan redogjorda klarheten som gör att beslut kan förutses, och därigenom förstås. Men vikten av konsekvensen torde spela in även avseende systemets logiska följd och stringens, vilket för en trovärdighet av systemet i slutändan blir betydlig.

På ett flertal ställen anförs som stöd för livstidsstraffet, att det i egenskap av lagens strängaste straff förfogar över ett starkt symbolvärde.¹⁵⁶ Även i förarbetena till OmvL motiverades den fortsatta användningen av livstidsstraffet med just symbolvärdet.¹⁵⁷ Jag kommer nu att fortsätta resonemanget om klarheten i det bakomliggande syftet och ställer frågan huruvida OmvL kan sägas vara konsekvent med livstidsstraffet.

5.2.2.3 OmvL och dess effekt för livstidsstraffets symbolvärde

Som lagens strängaste straff, i teorin användbart för ett mindre antal brott men i praktiken bara för mord, har livstidsstraffet sedan lång tid från allmänhetens sida ansetts ha besuttit ett väsentligt symbolvärde. Symbolvärdet har sedan förstärkts genom den exklusiva nådekompetens som genom regeringsformen har tillkommit regeringen. Genom att det inte finns en lag som med bestämda kriterier legitimerar en omvandling av livstid till bestämd tid, finns det inte heller någon direkt motsägelse. Karaktären av tidsbestämningen genom nåd som en undantagsföreteelse är lättare att godta när det är regeringen som tar beslutet, det bevarar det mer som ett undantag än vad en lag om tidsbestämning gör. Frågan är om symbolvärdet kommer att förändras genom införandet av OmvL och i så fall i vilken riktning.

Initialt kan sägas att symbolvärdet är intakt i den betydelsen att livstidsstraffet när det döms ut, inte är tidsbestämt och där gör OmvL ingen skillnad jämfört med tidigare rätt. Men samtidigt gör införandet av lagen att regeringens behov att benåda minskar, och därmed också den starka karaktär av undantag som nåden alltid har inneburit. Att införa en lag som ger möjlighet att tidsbestämma ett straff, gör att förfarandet blir mer tillgängligt, och det leder rimligtvis till viss urholkning av livstidsstraffets symbolvärde.

---

¹⁵⁵ SOU 1995:91 Del II, s. 54 ff. Med rättvisa menas här rättslikhet, det vill säga att lika fall om möjligt behandlas på samma sätt vid straffbestämningen. Detta är dock inte möjligt att fullt ut göra på verkställighetsstadiet, vars utformning kan variera från fall till fall.

¹⁵⁶ Se exempelvis SOU 1986:14 Del 2, s. 163 och dir. 2000:85, s. 5.

¹⁵⁷ Dir 2000:85, s. 5., SOU 2002:26, s. 38 ff. samt prop. 2005/06:35, s. 19.

Den praktiska konsekvensen av OmvL blir en rätt för domstolen att ändra i en redan utdömd och lagakraftvunnen påföljd. När det av en lag framgår hur livstidsstraffet skall tidsbestämmas, borde symbolvärdet följaktligen påverkas. Samtidigt som tydligheten i lagen kan leda till ett förtroende, torde det paradoxala i att ha ett livstidsstraff samtidigt som det finns en lag om omvandling av detsamma, leda till att symbolvärdet förringas. Exempelvis kan ifrågasättas varför det finns ett livstidsstraff när det inte varar livet ut, och varför det numera skall finnas en lag om hur en omvandlingsprövning skall gå till. Redan begreppet ”tidsbestämt livstidsstraff” är en oxymoron; hur kan något som enligt beteckningen är livslångt, tidsbestämmas?

5.2.2.4 Slutsats

Eftersom allmänheten är medveten om att livstidsfängelse i praktiken inte innebär ett livslångt frihetsberövande, men ändå inte vet vilka omständigheter som kan ligga till grund för en tidsbestämning, kan den nya lagen sägas fylla en viktig funktion genom att klargöra dessa omständigheter. Detta bör sannolikt leda till att allmänhetens förtroende för rättsystemet, i den delen, påverkas positivt, genom en ökad klarhet och insyn. I takt med den ökade användning av fängelse på livstid som påföljd som konstaterats, får den här synpunkten än större tyngd.

Dock har jag kommit fram till att förtroendet i sin helhet ändå riskerar att minska eftersom livstidsstraffet genom OmvL snarast framstår som ett, dock fastställt med fördröjning, tidsbestämt straff. Lagen finns till enkom för att tidsbestämma livstidsstraff, vilket inte kan sägas utgöra en sådan tydlighet och klarhet i systemet som eftersträvas för ett uppbärande av allmänhetens förtroende. Det symbolvärde som anförs som stöd för ett fortsatt livstidsstraff, blir i själva verket ointetgjort genom OmvL.

6 lakttagelser kring nådeinstitutet och OmvL

Hur bör en frigivning av livstidsdömda vara utformat för att tillgodose de olika krav som ställs på dels rättssäkerhet för den dömda, dels samhällets tilltro till rättsväsendet? Hur nådeinstitutet, dess funktion och utseende, i framtiden bör se ut är beroende av de påföljder som nåd kan meddelas från. Finns fortfarande ett livstidsstraff, och därtill hörande frigivning, måste en sådan gestalta sig på något sätt. Vad är i det fallet bäst; regeringens nåd eller domstolens omvandlingsprövning?

6.1 Inledande synpunkter

Livstidsstraffet bygger i sin nuvarande form på att regeringen är den instans som slutligen, genom nådeinstitutet, bestämmer strafftidens längd. Vad jag har noterat, är egentligen inte kritik mot regeringens möjligheter att bevilja nåd. För nådens karaktär av undantagsföreteelse framstår denna som logisk. Föremålet för kritiken är det faktum att regeringens möjlighet att bevilja nåd såsom politisk instans, har varit det *enda* sättet för en livstidsdömd att bli frigiven. Det är ett sådant förhållande som anses tillhöra det förgångna; att endast en politisk makt kan avgöra om och när en livstidsdömd skall kunna frigges. Regeringens ensamrätt har länge motiverats med att det inte är en rättighet att bli benådad. Den har istället karaktären av en ensidig statsakt, vilket också får konsekvensen att den dömda inte själv kan välja att ta emot nåden eller inte. Att nåd skall vara förbehållet undantagssituationer, och inte brukas mer än nödvändigt, torde också de flesta vara överens om. Men vad händer om, som är fallet idag, antalet utdömda livstidsstraff ökar markant, och därmed trycket på nådeinstitutet? Består det rätta i att behålla livstidsstraffet i sin nuvarande form, men att, för att avlasta nådeinstitutet, lagstifta om hur straffet skall tidsbestämmas?

Att det har antagits en lag som ger en domstol rätt att omvandla ett livstidsstraff till ett tidsbestämt straff får tolkas som en, om än något fördröjd, reaktion mot regeringens exklusiva nådeprerogativ. Det går tillbaka så långt i historien att det egentligen är konstigt att regeringen fram tills idag ensam har haft hand om dessa frågor. Dagens rättsordning med regeringens rätt att benåda har, krasst sett, stora delar gemensamt med den nåderätt som tillföll 1200-talets kungar och deras efterföljare. Mot bakgrund av det blir syftet med OmvL en smula paradoxalt; att komplettera en månghundraårig tradition med en ny lag, som samtidigt inte ersätter det gamla förfarandet. På grund av den konflikt mellan olika slags rättsordningar och traditioner vilka nådeinstitutet tillhör, framstår det kanske inte lika iögonfallande att parallellt behålla nådeinstitutet såsom det är, men med kompletterande bestämmelser i form av en ny lag om omvandling av fängelse på livstid, som skall prövas av domstol.

Frågan huruvida det är möjligt att hitta ett, från alla håll sett, bra system för frigivning av livstidsdömda är svår att svara på. I den här uppsatsen har det konstaterats att dagens nådeinstitut lämnar mycket att önska, särskilt ur ett rättssäkerhetsperspektiv. Den nya lagen om omvandling tillvaratar visserligen rättssäkerheten på ett bättre sätt, men riskerar samtidigt att leda till ett minskat förtroende från allmänheten. Det omöjliga i letandet efter en ordning som tillgodoser båda kriterierna, består i att det ursprungliga problemet, det ökade antal utdömda livstidsstraff, har förbisetts. Genom att ändra formerna för nådeinstitutet går man inte till botten med problemet, utan följer endast efter i dess spår. Rimligare borde vara att ställa sig frågan varför antalet livstidsstraff har ökat så som det har gjort, och därefter vidta lämpliga åtgärder för att få bukt med ökningen.

6.2 Livstidsstraffet i ljuset av nådeinstitutet och OmvL

Tidsobestämda straff strider redan genom sin obestämdhet i tid mot grundläggande straffrättsliga principer, som innebär att straff skall vara förutsebara. Men samtidigt markerar livstidsstraffet samhällets avståndstagande och straffet skall ses som den yttersta reaktionen från statsmaktens sida. Det har gjorts invändningar mot att behålla ett sådant tidsobestämt straff som livstidsstraffet är, eftersom det oavsett vilken metod som väljs, vållar problem hur tidsbestämningen skall ske. Det kan också ifrågasättas huruvida ett rättssystem idag bör använda sig av tidsobestämda straff. Att regeringen efter en tid brukar meddela nåd, är inte tillräckligt eftersom det inte finns reglerat någonstans att regeringen *skall* meddela nåd.

Det är därför inte konstigt att livstidsstraffet, liksom benådningen från det, har varit föremål för diskussion under lång tid.¹⁵⁸ Flera gånger har det kritiserats samtidigt som dess symbolvärde har ansetts vara för viktigt för ett avskaffande.¹⁵⁹ Dock har den tidigare kritiken aldrig riktigt fått fäste och utkristalliserats till ett reellt förslag. Regelrätta krav på förändringar har vuxit i styrka först under det senaste decenniet och en anledning till detta är rimligtvis den förändring av benådningspraxis som har kunnat iakttas under 1990-talet. Ett ökat antal utdömda livstidsstraff samtidigt som de dömda sitter av allt längre tid innan benådning medges, har medfört att livstidsstraffet och dess nackdelar på ett nytt sätt har aktualiserats i samhällsdebatten. På detta sätt går livstidsstraffet och tidsbestämningen av detsamma hand i hand; när ett av dem synas, blir det naturligt att även undersöka den andra.

---

¹⁵⁸ Jag kommer inte att närmare redogöra för de argument som finns för respektive mot användandet av ett livstidsstraff, eftersom det faller utanför uppsatsens område.

¹⁵⁹ Se exempelvis kritiken som Fängelsestraffkommittén för fram i SOU 1986:14 Del 2, s. 77 ff., där livstidsstraffet beskrivs som inhumant men att symbolvärdet vid en samlad bedömning väger tyngre.

Mot bakgrund av detta kan anföras kritik mot det sätt som direktivet var utformat. Det som utredningen om frigivningsprövning av livstidsdömda hade att utgå ifrån var relativt snävt formulerat, vilket från olika håll också har kritiserats.¹⁶⁰ Direktivet utgick ifrån att livstidsstraffet i oförändrad form skulle finnas kvar, och att det för detta behövdes en ny ordning för frigivning av livstidsdömda.¹⁶¹ Utredningen hade däremot inte att diskutera för- och nackdelar med livstidsstraffet och inte heller att utreda olika alternativ till detta. Trots att utredningen inte hade att se till livstidsstraffet som straffpåföljd, visade det sig vara oundvikligt med en kort diskussion kring dess existens och det borde även författarna av direktivet ha insett; det uppstår problem om man skall utreda det ena men inte det andra med tanke på den starka anknytning som finns. Det visade det sig även vara i en uppsats som denna.

6.2.1 Alternativ till livstidsstraffet

I det följande presenteras alternativ till livstidsstraffet som påföljd, mot bakgrund av dagens utveckling, det vill säga ett stigande antal dömda på livstid. Är det bästa svaret på detta ökande antal, att skapa en lag varigenom dessa straff kan tidsbestämmas? Jag är inte helt övertygad om detta. De presenterade alternativen skall på inget sätt ses som uttömmande, utan är ett axplock av mina iakttagelser under arbetet med den här uppsatsen. Konsekvensen av de två alternativen blir att ett nytt system med frigivning för livstidsdömda, inte längre behövs i samma utsträckning.

6.2.1.1 En nyanserad straffskala

Borde inte ett högre tidsbestämt straff utgöra ett tillräckligt symbolvärde, liksom det livstidsstraffet anses göra? Med anledning av just symbolvärdet, är det på sin plats med en tankegång kring antalet livstidsdomar. För att behålla sitt exklusiva symbolvärde är det av yttersta vikt att inte slösa med straffet som påföljd. För det fall det skall finnas, borde det vara som svar på endast de grävsta gärningarna. Ju färre som döms till ett fängelsestraff på livstid, desto mer värt borde det vara. En inflation i antalet livstidsdomar sänker på motsvarande sätt symbolvärdet. I dagsläget består straffskalan för mord av fängelse i tio år eller på livstid. Att jag använder straffskalan för mord som exempel, beror på att de som idag avtjänar ett fängelsestraff på livstid alla är dömda för mord inklusive medhjälpsformerna. Det blir därför naturligt att belysa behovet av nyansering med straffskalan för just mord. Att det för mord endast går att välja *antingen* fängelse i tio *eller* på livstid gör att även om det inte är så stor skillnad mellan två gärningars straffvärde, kan straffets längd variera avsevärt. Den som döms till livstids fängelse

---

¹⁶⁰ Se exempelvis Remissvaren s. 12 (Rikspolisstyrelsen), s. 6 f. (Hovrätten över Skåne och Blekinge) samt s. 8 (Stockholms tingsrätt), vilka i princip anser att direktiven även borde ha medgivit en förutsättningslös utredning kring livstidsstraffet som sådant, för att utifrån denna sedan utreda vilket system som är mest lämpligt för en frigivning av livstidsdömda.

¹⁶¹ Se dir. 2000:85, s. 7 ff.

kommer, mot bakgrund av att dagens nådepraxis har skärpts, att avtjäna nästan dubbelt så lång tid som den som döms till tio års fängelse.

Utredningen om frigivning av livstidsdömda menade att en mer nyanserad straffskala skulle kunna få ner antalet livstidsdomar. De anför som exempel att om straffskalan för mord istället hade varit fängelse i lägst tio år och högst sexton år eller på livstid, skulle en avsevärd nyansering av straffmätningen kunna åstadkommas. Livstidsstraffet skulle då bli förbehållet de allra grävsta gärningarna och antalet livstidsstraff skulle komma att väsentligt begränsas.¹⁶² Det är en markant tröskeeffekt som uppstår när det bara går att välja mellan tio år eller livstid, vilket hade kunnat undvikas om det gick att döma till ett högre tidsbestämt straff.¹⁶³ Det här alternativet innebär att straffskalan för mord (och eventuellt andra brott där livstid finns i straffskalan, dock har flertalet av dessa en vidare straffskala för den tidsbestämda delen) utökas och nyanseras för att det inte skall bli lika stor skillnad mellan ett tidsbestämt straff och utfallet av ett livstidsstraff.

Varför finns inte ett mer nyanserat och längre tidsbestämt straff, med ett högre straffmaximum? Det högre maximistraffet bör med detta tankesätt sättas så högt att även de grävsta fall, men där livstidsstraffet ändå inte kommer ifråga, får plats. En utökad men även nyanserad straffskala för mord skulle sannolikt medföra att ett livstidsstraff bara utdöms för de allra grävsta brotten. Genom att på detta sätt förhindra en inflation, där antalet livstidsdomar skenar iväg på det sätt som sker idag, blir livstidsstraffet ett starkare symbolvärde när det väl döms ut. Och det är ju ett symbolvärde det till syvende og sist är, eftersom det aldrig har varit tanken att någon ska sitta i fängelse hela livet.

Alternativet med nyanserade straffskalor kommer med det här sättet att resonera i två former: ett med bibehållet livstidsstraff som straffmaximum, vilket skall reserveras för de allra grävsta gärningarna. Exempelvis i Danmark är straffskalan för mord fängelse i åtta - sexton år eller på livstid. Praxis har där utvecklats på så sätt att livstidsstraff bara döms ut vid de allra allvarligaste gärningarna.¹⁶⁴ Det andra består av en straffskala som är så nyanserad och vars straffmaximum ligger tillräckligt högt för att ett livstidsstraff inte längre anses fylla ett syfte. På det här sättet skulle dagens gap mellan tio år och livstid minska och fokus på gränsdragningen mellan vissa brott – mord och dråp – likaså.¹⁶⁵

---

¹⁶² SOU 2002:26, s. 121.

¹⁶³ SOU 2002:26, nämns bl. a. på s. 12, men utförligare på s. 120 f.

¹⁶⁴ SOU 2002:26, s. 120.

¹⁶⁵ Straffskalan för mord har varit omdiskuterad. I december 2005 fick Åklagarmyndigheten i uppdrag att kartlägga domstolarnas straffmätning och påföljdsval vid våldsbrott, mord inbegripet. Syftet är att kartlägga bland annat hur långa straff som döms ut för brotten och hur strafftiderna varierar beroende på om det döms för ett fullbordat brott eller ett försöks- eller förberedelsebrott. Kartläggningen kommer att utgöra ett underlag i arbetet med att se över påföljdssystemets utformning; resultatet kommer att visa vilka behov det finns av förändringar i straffskalorna.

En annan lösning är att ha ett system liknande det Norge har. Där förekommer inget livstidsstraff, men vilken lösning har de valt för de allra grövsta brottslingarna? Eftersom Norge, såsom vi nedan kommer att se, ofta anförs som exempel på ett land där man med goda erfarenheter har ett avskaffat livstidsstraff, skall jag mycket översiktligt beskriva hur deras system ser ut.¹⁶⁶

6.2.1.2 Norge

Sedan år 1981 har Norge inget livstidsstraff i frestid. Deras strafflag, *straffeloven*, skiljer mellan *alminnelige* (allmänna) straff, så kallade hovedstraffer, och *tilleggsstraffer* (tilläggsstraff). I strafflagstiftningen, *straffelovgivningen*, skiljer man mellan reaktioner som är straff och reaktioner som formellt sett inte är straff. Fängelsestraff tillhör, såsom namnet antyder, den förra gruppen, och är också ett hovedstraff.¹⁶⁷ Det högsta straffet som kan dömas ut är enligt 17 § punkt b straffeloven fängelse i 21 år. Straffeloven kännetecknas genomgående av att ju allvarigare ett förhållande anses vara, desto vidare är straffskalan. Med vida straffskalor ges domaren stort utrymme att välja den längd på fängelsestraffet han finner vara mest passande. Detta eftersom de flesta straffbestämmelser omfattar handlingar med olika sorters svårighetsgrad och ett bra exempel på detta är mord.¹⁶⁸

Norges bestämmelser om mord regleras i 233 § straffeloven. Där stadgas att den, som orsakar en annans död, eller som medverkar därtill, straffas för dråp med fängelse i minst 6 år. Avsiktig/upsåtlig drap (motsvarar vårt dråp) har en ordinarie straffskala på 6-15 års fängelse. Den genomsnittliga

---

¹⁶⁶ Jag har i den här uppsatsen valt att anföra Norge som exempel, eftersom de sedan länge har ett avskaffat livstidsstraff i frestid. För övriga Norden gäller som följer: I **Danmark** trädde ny lagstiftning om frigivning av livstidsdömda i kraft den 1 juli år 2001. Enligt denna görs en helhetsbedömning, där hänsyn tas till den dömdes återfallsrisk och hans farlighet. I beslutet anges när den dömda skall friges villkorligt och ett avslagsbeslut är utförligt motiverat. Även de tidigare nådebesluten var motiverade, dock inte lika utförligt. Under lagstiftningsarbetet övervägdes det aldrig att avskaffa livstidsstraffet. Möjligheten att söka nåd finns dock kvar vid sidan av den nya frigivningsprövningen, se SOU 2002:26 s. 101 ff. Värt att nämnas är att det i Danmark också finns möjlighet till förvaring, vars förutsättningarna anges i 70 § SL. En person kan dömas till förvaring om han har gjort sig skyldig till vissa allvarliga brott såsom mord, och det mot bakgrund av karaktären av det begångna brottet och upplysningarna om hans person, särskilt upplysningarna om tidigare brottslighet, kan antas att han framkallar *närliggande* fara för andras liv, kropp, hälsa eller frihet och användning av förvaring i stället för fängelse är påkallat för att förebygga denna fara. Domar med förordnande om förvaring förekommer i praxis beträffande lagöverträdare som är personlighetsmässigt starkt avvikande, se SOU 2002:3 s. 175 ff. På **Island** finns livstidsstraffet kvar, men det har inte tillämpats enligt den nu gällande strafflagstiftningen från år 1940, se SOU 2002:26 s. 102. I **Finland** har livstidsdömda fram tills nyligen kunnat friges villkorligt endast genom benådning av republikens president, vars beslut inte har varit motiverade. Den 1 oktober 2006 träder en ny lag ikraft, vilken ger Helsingfors hovrätt möjlighet att tidsbestämma straffet genom att bestämma ett datum för när den dömda skall friges villkorligt, se Lag om förfarandet vid frigivning av långtidsfångar 23.9.2005/781.

¹⁶⁷ Ståle Eskeland, *Strafferett*, Oslo 2000 (cit. Eskeland) s. 362 f.

¹⁶⁸ Eskeland, s. 409. Undantaget till detta är 100 § i straffeloven; dråp eller försök till dråp av kungen, som bestraffas med fängelse i 21 år, dvs. ingen nyansering.

längden är åtta års fängelse. I andra stycket räknas vissa försvårande omständigheter upp, vilka medför en hårdare bedömning. Har den skyldige exempelvis handlat överlagt, eller har han förövat dråpet för att dölja en annan förbrytelse eller undandraga sig straff för en sådan, kan fängelse upp till 21 år användas. Detsamma gäller vid återfall samt där övrigt synnerligen försvårande omständigheter föreligger. Föreligger försvårande omständigheter, exempelvis att dråpet varit överlagt, vilket motsvarar vår bestämmelse om mord, är straffskalan istället 6-21 års fängelse. De straff som döms ut varierar här mellan 10-18 års fängelse.¹⁶⁹

Norge har på så sätt inte längre ett livstidsstraff. Dock har de ett tidsbestämt straff som påföljd, vilket skall användas för de allra mest allvarliga brottslingarna, benämnt *förvaring*. Bestämmelsen om förvaring återfinns i 39 § c straffeloven. Detta finns för de fall när ett tidsbestämt straff inte anses tillräckligt för att värna samhället. Förvaring i anstalt kan, när vissa villkor är uppfyllda, dömas ut istället för ett tidsbestämt fängelsestraff. För det fall den dömden är skyldig till att ha begått eller försökt att begå ett allvarligt våldsbrott som kränker annans liv, hälsa eller frihet, eller utsätter dessa för fara, samtidigt som det antas finnas en närliggande fara för att den dömden på nytt kan komma att begå ett liknande brott, kommer bestämmelsen om förvaring ifråga. Vid värderingen av faran skall vikt läggas vid det begångna brottet eller försöket, tillsammans särskilt med den dömdes sociala och personliga förutsättningar. Det skall särskilt läggas vikt vid om den dömden tidigare har begått eller försökt att begå ett brott som nämnts i första punkten. Förvaring kommer också ifråga om den dömden har begått eller försökt att begå ett mindre allvarligt brott av samma art som nämnts ovan, samt tidigare har begått eller försökt att begå ett sådant brott. Om det antas finnas ett nära samband mellan den tidigare och det senaste begångna brottet, och återfallsrisken som nämnts ovan kan antas vara särskilt närliggande, blir förvaring aktuellt. Det skall alltså betonas att de som avses här, är de som verkligen bedöms vara farliga.

Tanken med förvaring är att de straff som enligt vanliga principer om straffmätning döms ut, inte är tillräckliga för att skydda samhället mot de allra farligaste förbrytarna. Ett tidsbestämt straff anses alltså inte alltid räcka för att sörja för skyddsbehovet hos allmänheten. Förvaring är till för de brottslingar som bedöms vara särskilt farliga för andras liv, kropp, hälsa eller frihet.¹⁷⁰ Att förvaringen i princip är ett tidsbestämt straff, beror på att det inte ansågs riktigt att sätta en absolut tidsgräns, när det i verkligheten alltid uppstår fall där behov av ett tidsbestämt straff finns, även om alternativet är ett väldigt långt tidsbestämt straff. Syftet med förvaringen, det vill säga att neutralisera den särskilda fara som brottslingen utgör, motiverar följaktligen förvaringens obestämdhet i tiden. Till detta kommer, såsom ovan nämnts, att förvaring skall användas ytterst restriktivt.¹⁷¹

---

¹⁶⁹ Eskeland, s. 441.

¹⁷⁰ Johs. Andenaes, *Alminnelig strafferett*, Oslo 1997 (cit. Andenaes), s. 447 ff.

¹⁷¹ Andenaes, s. 452.

Även om det skall fastställas en tidsram för förvaringen, som enligt 39 § punkt c straffeloven vanligtvis inte bör överstiga femton år, och inte kan överstiga 21 år, kan denna förlängas med högst fem år åt gången, om det anses nödvändigt. Enligt 39 § punkt f straffeloven, kan den dömda en gång per år hos domstol begära prövning av förvaringen; om han släpps ut löper istället en provotid på ett till fem år.

Slutligen kan också sägas att Norge, i likhet med Sverige, i sin grundlag, *grunnloven*, har en lagstadgad benådningsrätt. Enligt 20 § grunnloven kan *Kongen*, det vill säga regeringen i statsrådet, ge nåd i en lagkraftvunnen dom. Bestämmelsen skall användas restriktivt och även om det i lagtexten inte ställs upp villkor för vad som krävs för nåd, är det en allmän uppfattning att det krävs tunga och konkreta grunder, exempelvis sjukdom.¹⁷² I Norge är den som ges nåd inte skyldig att ta emot den, vilket kan jämföras med vår svenska bestämmelse som inte ger denna möjlighet.

Från utflykten till Norge, återgår vi nu till Sverige och alternativen till livstidsstraff, naturligtvis med ovan redogjorda system i tanken.

6.2.1.3 Avskaffande av livstidsstraff

Det här alternativet innebär att livstidsstraffet avskaffas och ersätts med tidsbestämda straff. Utredningen om frigivning av livstidsdömda fick ingen möjlighet att fullt ut visa hur ett system med ändrade straffskalor och inget livstidsstraff skulle kunna gestalta sig, något som hade varit önskvärt. Stabiliteten i nådepraxis, i betydelsen att alla som är dömda till livstidsfängelse är tänkta att förr eller senare frigges, utgör ett skäl att överväga huruvida livstidsstraffet verkligen behövs.

Sedan 1981 har Norge, som redogjorts för ovan, inget livstidsstraff i fredstid, utan istället ett högsta tidsbestämt straff om 21 år, och har från olika håll framförts som ett exempel på en förebild.¹⁷³ Med de erfarenheter som Norge har av ett avskaffat livstidsstraff, har det ansetts lämpligt att ta upp en diskussion kring möjligheten av ett avskaffat livstidsstraff även i Sverige.¹⁷⁴ Det kan tilläggas att mot en utvidgning av straffskalan för tidsbestämt fängelse för mord har tidigare invändningar också gjorts med hänvisning till förhållandena i Norge. Här har man menat att en sådan reform riskerar leda till en avsevärd förlängning av straffen, inte bara för uppsåtligt dödande, utan rent allmänt. Men eftersom det i regeringens handläggning av nåd, redan har skett en skärpning i nådepraxis har denna invändning inte framstått som särskilt bärkraftig.¹⁷⁵ Det råder således delade meningar ifall ett avskaffande av livstidsstraffet skulle leda till en höjning

---

¹⁷² Eskeland, s. 468.

¹⁷³ Se exempelvis SOU 2002:26, s. 101., Remissvaren s. 7 (Hovrätten över Skåne och Blekinge), s. 16 (Juridiska fakultetsstyrelsen vid Lunds universitet), s. 21 (Åklagarmyndigheten i Västerås).

¹⁷⁴ Remissvaren (Juridiska fakulteten vid Lunds universitet), s. 16 som hänvisar till att erfarenheterna från Norge i allt väsentligt förefaller vara positiva.

¹⁷⁵ Remissvaren (Hovrätten över Skåne och Blekinge), s. 6 ff.

eller sänkning av den allmänna straffnivån, och därmed också lämpligheten av ett avskaffande. Utifrån kriterierna om rättssäkerhet och förtroende framstår dock ett system med tidsbestämda straff som ett sätt att öka såväl förutsebarheten för den dömda som allmänhetens tilltro till rättssystemet; att vi faktiskt använder oss av en adekvat benämning på lagens strängaste straff.

Att idag formellt avskaffa livstidsstraffet skulle jag emellertid vilja påstå vara en politisk omöjlighet och det finns flera anledningar till detta. Ett exempel som framförts är att ett avskaffande av livstidsstraffet snarare leder till att en debatt om dödsstraff riskerar blossa upp. Livstidsstraffet ses på detta sätt som ett medel att hålla tillbaka kraven på ett straff som är än mer inhumant. Jag väljer att förhålla mig kritisk till att en debatt kring dödsstraff verkligen skulle ta vid där ett livstidsstraff slutar. Av samma skäl tycker jag mig snarare urskilja en annan, om än bakomliggande anledning till att den nya lagen om omvandling har konstruerats.

6.2.2 OmvL avskaffar livstidsstraffet på sikt

Min teori är att OmvL i praktiken innebär ett successivt avskaffande av livstidsstraffet. Efter en tid kommer en domstolspraxis att utvecklas som gör att man på förhand kan säga ungefär hur långt straff en viss gärning kommer att medföra.¹⁷⁶ Genom en sådan omvandlingspraxis kommer den dömda att förutse vad som krävs för att få sitt straff tidsbestämt och inom vilken tidsrymd. Och det är just ett av kraven med en lag, att den skall vara allmängiltig och därför kan man inte behandla två lika fall olika, vilket är möjligt med regeringens nåd.

Genom OmvL behålls ett formellt livstidsstraff, men utan en förankring i praktiken. Troligen kommer antalet livstidsdömda att fortsätta att öka, kanske till och med i en större omfattning än tidigare, eftersom det ändå finns en "andra chans" att tidsbestämma straffet. Att urholka innehållet så att straffet endast enligt ordalydelsen är tidsbestämt gör att de skäl som talar för straffet inte blir tillgodosedda. Det kan som jag nyss nämnt också bidra till en minskad respekt för vårt rättssystemets trovärdighet. Livstidsstraffet reduceras härigenom till en skugga av sitt syfte och man kan därför – återigen – ställa sig frågan huruvida livstidsstraffet och OmvL på lång sikt går att förena.

6.3 Avslutande reflektioner kring livstidsstraffet

Tidsobegränsade straff hör inte hemma i ett modernt straffsystem. Ett livstidsstraff sänder dubbla signaler, dels att det är det allvarligaste straffet,

---

¹⁷⁶ Med undantag för övriga omständigheter som aktualiseras vid en omvandlingsprövning.

dels det motsatta, att det framstår som en papperstiger. Ett väl fungerande straffsystem ställer höga krav på förutsebarhet, rättvisa och klarhet. Samtidigt måste systemet leda till att samhället kan skyddas effektivt, inte minst från de allra farligaste brottslingarna. Enligt sin ordalydelse råder det inga tvivel om innebörden av fängelse på livstid; fängelsetiden skall vara på livstid och således pågå livet ut. Dock råder det tvivel om vad som gäller i verkligheten; varken domstolen som dömer till fängelse på livstid, eller den dömden vet hur lång strafftiden i praktiken blir. Istället bör domstolen veta hur lång strafftiden blir när den dömer någon till livstid, inte minst för att veta vad skillnaden blir i förhållande till ett tidsbestämt fängelsestraff. Domstolen bör veta vad skillnaden är mellan fängelse i tio år och på livstid; helt enkelt veta vad den dömer ut för straff. Mot bakgrund av detta framstår det som bättre för både samhället och den dömden att istället ha ett tidsbestämt straff, vars längd självfallet skall anpassas till brottets grovhet.

7 Slutsatser

Nådeinstitutet är urgammalt och har generellt sett ändrats mycket lite under årens lopp. Från att kungen ikraft av sitt ämbete ensam har tagit beslut i frågan, har det utvecklats vidare till att kungen i egenskap av statsöverhuvud tillsammans med regeringen tagit beslutet, och slutligen till att beslut om nåd tas av regeringen utan inblandning av kungen. Nåd har alltid meddelats av politiska krafter, och tillämpningen av nåden har därför varit beroende av det politiska läget. Hur två helt olika system nu skall samsas, blir således en högst berättigad fråga, varför min ambition med uppsatsen har varit att se hur ett kompletterande system kommer att existera parallellt med nådeinstitutet. Utgångspunkten för detta har varit en jämförelse utifrån två kriterier; rättssäkerheten för den dömda och allmänhetens förtroende för rättssystemet. Det senare har lett vidare till några iakttagelser kring livstidsstraffet i ljuset av nådeinstitutet och den nya lagen. Jag börjar med att gå igenom mina frågeställningar och hur de kan besvaras:

Innebär OmvL en ökad rättssäkerhet för den livstidsdömda? Jämfört med dagens nådeinstitut, och framförallt ur ett längre historiskt perspektiv, ökar förutsättningarna för den dömda att förutse sin frigivning. Som nåden har gestaltat sig genom tiderna, och ter sig än idag, får det anses svårt att förutse utgången av en ansökan. Ofta har den dömda ansökt flera gånger tidigare, vilket antagligen beror på att det är svårt att säga "när tiden är inne" för frigivning genom nåd. I den nya lagen är bedömningskriterierna tydligt angivna samtidigt som besluten alltid skall motiveras. En ny ansökan kan ske med jämna mellanrum och vid ett avslag finns det även en möjlighet till överprövning. Trots att livstidsstraffet är en tidsbestämd påföljd kan den dömda räkna med att frigges när vissa förutsättningar är uppfyllda.

Hur påverkas det allmänna förtroendet för rättssystemet genom OmvL? Nådeinstitutet finns till för rena undantagssituationer och har karaktären av en ensidig statsakt, som ges till förmån för den enskilde av huvudsakligen humanitära skäl. Detta hör ihop med att livstidsstraffet är ett tidsbestämt straff och att det endast kan mildras av en högre instans än den domstol som dömt ut straffet; regeringen. Genom att en ny lag om omvandling skapas enbart för att tidsbestämma livstidsstraff, ser jag en påverkan av det allmänna förtroendet som går i två olika riktningar. Insynen ökar visserligen i ett tidigare stängt förfarande som regeringen exklusivt beslutade i; det blir tydligare och klarare vad som krävs för en tidsbestämning. Men samtidigt som tydligheten i lagen kan leda till ett förtroende, torde det paradoxala i att ha ett livstidsstraff samtidigt som det finns en lag om omvandling av detsamma, leda till att förtroendet som helhet skadas.

Hur påverkas synen på livstidsstraffet genom OmvL och vilka alternativ finns till ett livstidsstraff? Svaret här är i viss mån en fortsättning av förra frågan om allmänhetens förtroende. Att konstruera en lag enbart för att tidsbestämma livstidsstraff inverkar i allt väsentligt negativt på synen av vad

ett livstidsstraff är; genom OmvL tydliggörs att ett livstidsstraff inte är vad det utger sig för att vara. Det finns två reella alternativ till livstidsstraffet och det är dels en utökad och nyanserad straffskala med tidsbestämda straff, dels ett helt avskaffat livstidsstraff. Sedan år 1981 har Norge inget livstidsstraff i fredstid. Istället har de ett högsta tidsbestämt fängelsestraff om 21 år, och om detta inte anses tillräckligt för att skydda samhället från de allra farligaste brottslingarna, finns möjlighet till förvaring. Förvaringen har angivna tidsramar som kan omprövas varje år, men också utökas ifall den dömda fortfarande anses utgöra en risk. På sätt och vis får Norges system med förvaring liknande konsekvens som vår nya lag om omvandling; det handlar om ett tidsbestämt straff vars "lämplighet" kan prövas i domstol. Den dömda kommer i princip inte att frigges förrän risken för återfall anses avvärdad. En betydande skillnad är dock att Norge har en mer rättvisande beteckning på straffet och att förvaringen verkligen är avsedd endast för de allra grövsta brottslingarna.

Min problemformulering bestod i hur det skulle se ut med två parallella system för tidsbestämning av livstidsstraff; regeringens grundlagsstadgade nådeprerogativ och den nya lagens möjlighet att genom en omvandlingsprövning i domstol, tidsbestämma ett tidigare utdömt tidsbestämt straff. Det kanske mest anmärkningsvärda är att det inte gjorts någon vidare utredning av hur de här olika systemen kommer att påverka varandra; det konstateras bara att de skall existera sida vid sida. Det befaras inte bli några kollisionsproblem, eftersom det har förutsatts att den nya ordningen om omvandling per automatik blir de livstidsdömda förstahandsval.

Att OmvL kommer att minska regeringens allt mer ökande arbetsbörda med rutinärenden, är jag dock inte benägen att hålla med om. För det första håller jag inte med om att det ifråga om livstidsdömda rör sig om rutinärenden. För det andra finns det inte något som talar mot det faktum att ansökningar om tidsbestämning genom nåd kommer att fortsätta ges in till regeringen, samtidigt som en ansökan om omvandling görs. Eftersom de båda systemen inte verkar ha samma bedömningsgrunder, även om det är svårt att säga eftersom regeringen inte redovisar sina, kan det möjligen uppfattas som en dubblering av chanserna att ansöka både om nåd och om omvandling. Det är dock svårt att sja kring hur de två systemen i praktiken kommer att påverka varandra. Detta leder oss slutligen till det tredje; hur den nya lagen initialt faller ut i praktiken kommer med största sannolikhet att prägla den fortsatta användningen av lagen, men också betydelsen av nåden.

Bilaga: OmvL

Lagtext

Regeringen har följande förslag till lagtext.

Förslag till lag om omvandling av fängelse på livstid

Härigenom föreskrivs följande.

Tillämpningsområde

1 § Denna lag gäller omvandling av fängelse på livstid till fängelse på viss tid.

Lagen gäller inte för personer som har överförts hit för verkställighet av fängelsestraff med stöd av lagen (1994:569) om Sveriges samarbete med de internationella tribunalerna för brott mot internationell humanitär rätt eller lagen (2002:329) om samarbete med Internationella brottmålsdomstolen.

Att regeringen genom nåd får efterge eller mildra brottspåföljd framgår av 11 kap. 13 § regeringsformen.

Ansökan om omvandling

2 § En ansökan om omvandling får göras av den dömda eller, när det finns särskilda skäl, av Kriminalvården. Kriminalvårdens beslut att ansöka om omvandling får inte överklagas.

3 § En ansökan får göras när den dömda har avtjänat minst tio år av livstidsstraffet. Om ansökan avslås, får en ny ansökan göras tidigast ett år efter det att beslutet vann laga kraft.

4 § Vid prövning av omvandling skall särskilt beaktas den tid som den dömda har avtjänat, vad som av domen framgår om de omständigheter som legat till grund för straffmätningen, om det finns risk för att den dömda återfaller i brottslighet av allvarligt slag, om den dömda har åsidosatt vad som gäller för verkställigheten och om den dömda har medverkat till att främja sin anpassning i samhället.

Om ansökan bifalls skall det utdömda livstidsstraffet omvandlas till fängelse på viss tid.

Fängelsestraffets längd skall bestämmas med utgångspunkt från den tid som den dömda har avtjänat och med beaktande av reglerna om villkorlig frigivning samt den dömdes behov av åtgärder för att underlätta övergången till ett liv i frihet. Fängelsestraffets längd får inte understiga det längsta tidsbestämda straff som kan dömas ut.

5 § Vid prövning av omvandling skall sådana villkor följas som har uppställts vid överförande av verkställighet av straffet från en annan stat till Sverige.

Handläggning

6 § En ansökan om omvandling tas upp av Örebro tingsrätt. Ansökan skall vara skriftlig.

7 § Åklagaren skall vara den dömdes motpart.

8 § För den dömden skall offentligt biträde förordnas, om det inte måste antas att behov av biträde saknas.

9 § Rätten skall, om det inte är uppenbart obehövt, inhämta yttrande från Kriminalvården.

10 § Rätten får inhämta en utredning med utlåtande om risken för att den dömden återfaller i brottslighet. Föreskrifter om genomförande av en sådan utredning meddelas av regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer.

En ansökan får inte bifallas utan att en utredning enligt första stycket har inhämtats. En sådan utredning behöver dock inte inhämtas om det är uppenbart obehövt.

11 § Sådana uppgifter om den dömden som behövs för genomförandet av en utredning enligt 10 § skall lämnas ut från en verksamhet där sekretess annars gäller enligt 7 kap. 1 §, 4 § första och tredje styckena eller 21 § sekretesslagen (1980:100).

12 § Begär den dömden att bli hörd muntligen, skall han eller hon ges tillfälle till det om det inte är uppenbart obehövt.

Parterna skall ges tillfälle att yttra sig över det som tillförts ärendet genom någon annan.

13 § När tingsrätten avgör en fråga om omvandling skall den bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän. Rättens avgörande sker genom beslut.

14 § I övrigt gäller vad som föreskrivs om brottmål i rättegångsbalken.

Denna lag träder i kraft den 1 november 2006.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

SOU 1953:14	<i>Förslag till brottsbalk.</i>
SOU 1953:17	<i>Enhetligt frihetsstraff.</i>
SOU 1956:55	<i>Skyddslag.</i>
SOU 1963:17	<i>Sveriges statsskick.</i>
SOU 1972:15	<i>Ny regeringsform, ny riksdagsordning.</i>
SOU 1986:13	<i>Del 1: Påföljd för brott.</i>
SOU 1986:14	<i>Del 2: Påföljd för brott.</i>
SOU 1995:91	<i>Del II: Ett reformerat straffsystem.</i>
SOU 2002:3	<i>Psykisk störning, brott och ansvar.</i>
SOU 2002:26	<i>Frigivning av livstidsdömda.</i>
SOU 2005:54	<i>Framtidens kriminalvård.</i>
Prop. 1962:10	<i>Förslag till ny brottsbalk.</i>
Prop. 1973:90	<i>Ny regeringsform och ny riksdagsordning, m.m.</i>
Prop. 1987/88:120	<i>Om ändring i brottsbalken m.m. Straffmätning och påföljdsval.</i>
Prop. 2004/05:176	<i>Omorganisering för en effektivare kriminalvård.</i>
Prop. 2005/06:35	<i>Lag om omvandling av fängelse på livstid.</i>
Dir. 2000:85	<i>Kommittédirektiv om ett särskilt system för frigivning av livstidsdömda.</i>
Riksdagsskrivelse 2005/06:145	<i>Antagande av ny lag om omvandling av fängelse på livstid</i>

Doktrin

- Andenaes, Johs. *Alminnelig strafferett*, fjärde upplagan, Universitetsforlaget, Oslo, 1997.
- Berg m fl. *Kommentar till Brottsbalken Del III*, fjärde upplagan, Norstedts Blå Bibliotek, Fritzes AB, Göteborg, 1994.
- Eskeland, Ståle. *Strafferett*, Cappelen Akademisk Forlag, Oslo, 2000.
- Fahlbeck, Pontus. *Regeringsformen i historisk belysning*, första upplagan, P. A. Norstedts & Söners förlag, Stockholm, 1910.
- Häthén, Christian. *Stat och straff*, Studentlitteratur, Lund, 2004.
- Jareborg, Nils. *Straffrättsideologiska fragment*, Iustus Förlag AB, Uppsala, 1992.
- Meijer, Hans. *Regeringsformen. 150-årsminnet*, första upplagan, Isaac Marcus boktryckeri aktiebolag, Stockholm, 1959.
- Nelson, Alvar. *Brott och nåd. Studier i svensk statsrätt och straffrätt*, Gebers Förlag AB, Köpenhamn, 1953.
- Peczenik, Aleksander. *Rätten och förnuftet*, Norstedts, 2 uppl., Lund 1988.
- Sterzel, Georg, Borgeke, Martin. *Studier rörande påföljdspraxis m.m.*, tredje upplagan, Jure AB, Stockholm, 2005.
- Wedberg, Birger. *Nådefrågor historiskt belysta*, första upplagan, C.W.K. Gleerup i Lund, Förlagsaktiebolaget i Malmö Boktryckeri, Malmö, 1926.

Artiklar

Domkretsen, *Tydligare regler vid omvandling av livstidsstraff*, nr 3, 2005.

Bergman, Martin, *Avrättning eller benådning i Guds, konungens eller lagens namn*, Religionsvetenskaplig Internettidskrift, nr 3, 15 februari, 2002. Internetadress: <http://www.teol.lu.se/rit/pdf/3/Bergman.pdf>

Internet/Övrigt

Regeringens hemsida för aktuell information om dagens nådeinstitut:
<http://www.regeringen.se/sb/d/2296/a/12682>

Regeringens hemsida för aktuell information om OmvL:
<http://www.regeringen.se/sb/d/2296/a/51808>

Kriminalvårdens hemsida: www.kvv.se

Livstidsdömda. En inventering av livstidsdömda, rapport från Kriminalvården, 2002.

Ju2002:2717/BIRS Remissammanställning över betänkandet frigivning från livstidsstraff (SOU 2002:26).

Lagrådsremiss den 22 juni 2005 Lag om omvandling av fängelse på livstid.

Lagrådets yttrande, ett utdrag ur protokoll vid sammanträde 2005-09-06.

1989/90:KU30, 1993/94:KU30 och 2002/03:KU10. Konstitutionsutskottets betänkande avseende regeringens handläggning av nådeärenden.

Rydgren, Nils, *Fängelse på livstid – lagens strängaste straff*, Examensarbete i straffrätt vid Lunds universitet, 1989.

Rättsfallsförteckning

NJA 1985 s 510

NJA 1994 s 310

NJA 1999 s 531

RÅ 2001 ref 63

Europadomstolens dom den 28 september 1995, Masson och Van Zon mot Nederländerna, serie A nr 327-A.